

Евагрій Понтійський

ЗМІСТ

ДУХОВНА СПАДЩИНА СВЯТИХ ОТЦІВ Том 3 ЕВАГРІЙ ПОНТІЙСЬКИЙ	1
ЕВАГРІЙ ПОНТІЙСЬКИЙ Відомості про життя й твори.....	2
НАСТАНОВИ ЕВАГРІЯ ПОНТІЙСЬКОГО ПРО ПОДВИЖНИЦТВО.....	5
1 Глави про діяльне життя до Анатолія.....	5
2 Настанови про діяльне життя.....	12
Вислови святих старців	13
3 Опис монашого життя, в якому викладено, як треба подвизатися і зберігати мовчання.....	15
4 33 глави аналогій, або уподібнень.....	18
5 Вислови про духовне життя	19
6 Інші вислови.....	20
7 Про вісім помислів до Анатолія	20
8 Думки, пов'язані з главою про вісім помислів	21
9 Настанови братам, які живуть у кіновіях та притулках для подорожніх	23
10 Настанови дівственницям.....	25
11 Про різні порочні помисли	27
Про сновидіння	28
Про духа печалі.....	30
Про марносластво.....	31
12 Вислови Евагрія Понтійського	35

ДУХОВНА СПАДЩИНА СВЯТИХ ОТЦІВ

Том 3

ЕВАГРІЙ ПОНТІЙСЬКИЙ

ВИДАВНИЦТВО ОТЦІВ ВАСИЛІЯН «МІСІОНЕР»

ЛЬВІВ - 2002

ББК Э 371,12

М 151 УДК 276(081.2)

Переклад з російської ієрмн. Дам'яна Кічі, ЧСВВ

На обкладинці: ікона святого Макарія Великого

М 151 Святий Макарій Великий. Настанови про християнське життя. Евагрій Понтійський. Настанови про подвижництво/ Пер. з рос. Дам'яна Кічі. - Львів: Місіонер, 2002. - 258 с. ISBN 966-658-006-3

Книга містить ґрунтовні роздуми і короткі вислови двох ревних Божих подвижників IV ст. про внутрішнє духовне життя.

ББК Э 371,12

ISBN 966-7086-97-6 (Повне зібр.) ISBN 966-658-006-3 (Том 3)

© Д. Кіча, укр. переклад, 2002 © Видавництво "Місіонер", 2002

ЕВАГРІЙ ПОНТІЙСЬКИЙ

Відомості про життя й твори

Про авву Евагрія Понтійського, скитського монаха, відомо, що він народився близько середини IV ст. в місті Іворі поблизу Євксинського Понту¹. Палладій, учень його, - за Сократом, - пише про нього в Лавсаїку, гл. 73:

«Було б несправедливо мовчати про діла Евагрія - знаменитого диякона Христового, мужа життя апостольського. Тому, визнаючи за потрібне передати це на письмі для повчання читачів і прослави благодати Спасителя нашого, я подам напочатку, як прийшов він до монашества і як, потрудившись згідно зі своїм обігом, упокоївся в пустині на 54 році життя, за словами Писання: *Спочив незабаром, бо уподобав Господь душу його*».

Авва Евагрій був сином пресвітера. Святий Василій, єпископ Кесарійський, призначив його читцем церкви в Аргосі. За порадою святого єпископа Василя святий Григорій, єпископ Ніський, брат єпископа Василя, який здобув апостольську славу за мудрість, безпристрасність і досконалу вченість, звернувши увагу на здібності Евагрія, висвятив його на диякона. Прибувши з ним на великий Константинопольський Собор, святий єпископ Григорій залишив його там у блаженного єпископа Нектарія - найдосвідченішого тоді поборювача ересей. І прославився Евагрій монах у великому місті, мужньо перемагаючи в диспутах усяку ересь.

Та сталося так, що цей муж, якого все місто шанувало за чесність вдачі, полюбив заміжно жінку, - як він сам пізніше оповідав, визволившись від тієї спокуси. Жінка теж кохала його; була ж вона знатного роду. Евагрій, оскільки і Бога боявся, і свого сумління соромився, хотів віддалитися од неї, але не міг. Уявляючи собі пляму пороку і злорадство еретиків, ревно молив Господа перешкодити наміренню жінки, яка манила його до гріха.

Після молитви, якою відвернув од себе гріх, примарився Евагрієві Ангел в одежі воїна, що повів його до в'язниці, шию закував у кайдани, а руки зв'язав залізними ланцюгами. Ніхто не сповіщав йому причини ув'язнення, але Евагрій сам, мучений совістю, знав, що це за ті стосунки з жінкою, і гадав, що чоловік її доніс про це судді. До того ж йому було відомо, що тут вже оголошували вироки за подібні злочини. Тому перебував у крайньому збентеженні й страху. Тоді Ангел набув вигляду одного його щиросердечного друга. Він

¹ Монастир св. Василя був недалеко від цього міста (стадій із вісім).

увійшов надзвичайно вражений і засмучений тим, що його друг терпить ганебні кайдани і сидить у тюрмі поміж сорока злочинцями, та й сказав йому:

- Отче дяконе! За що так безчесно тримають тебе зі злочинцями?

Той відповів йому:

- По правді, не знаю; але припускаю, що на мене доніс один вельможа через безумні ревнощі. Я ж побоююсь, що він підкупив градоначальника, аби піддати мене тяжкому звинуваченню.

Ангел в образі друга мовив йому:

- Якщо хочеш послухати мене, то я радив би тобі покинути це місто, бо, як бачу, не піде тобі на користь життя в ньому.

Евагрій відрік на те:

- Якщо Бог визволить мене з цієї біди і ти побачиш мене в Константинополі, - хай зазнаю ще більшої кари!

Друг сказав йому:

- Коли так, то принесу тобі *Євангеліє*, присягнеш на ньому, що покинеш це місто й станеш монахом, - і я визволю тебе з цієї біди.

Евагрій потвердив:

- Присягну, тільки порятуй мене.

Після цього Ангел приніс *Євангеліє* і зажадав обітниці. Евагрій присягнув на *Євангеліїві*, що не залишиться в місті більше одного дня, і це тільки для того, щоби перенести на корабель свої речі. Тим і скінчилося видіння.

Уставши, Евагрій у тривозі міркував так: «Хоч присяга дана в сні, але все ж таки я поклявся». Тому, нітрохи не барившись, переніс усе, що мав, на корабель і відплив до Єрусалиму. Там він зодягнувся в монашу рясу, і його прийняла блаженна Меланія Римлянка.

Але диявол знову потьмарив його серце і збентежив настільки, що Евагрій перемінив рясу на світську одягу: його охопила ораторська пиха. Бог же, що утримує всіх нас від загибелі, зіслав на нього гарячку і хворобу, настільки важку, що за шість місяців цілковито виснажила його тіло. Коли лікарі так і не знайшли ліку на його недугу, тоді блаженна Меланія сказала:

- Мені здається, що хвороба твоя не звичайна, сину мій. Скажи мені, чи не маєш якогось гріха на душі?

Евагрій зізнався їй у всьому, що сталося з ним у Константинополі. Блаженна мовила йому:

- Дай мені слово перед Богом, що зважишся на монаше життя, і я, хоч грішниця, помолюся Господу, щоб Він дарував тобі життя, аби покаялося і втихомирилося серце твоє.

Коли Евагрій прирік, Меланія помолилася, - і вже через декілька днів хворий одужав. Блаженна дала йому монашу рясу. Евагрій, одягнувшись у неї, відправився до Єгипту, де спочатку прожив два роки на Нитрійській горі, а потім віддалився в пустиню.

Чотирнадцять літ жив він у так званих келіях, на самому хлібі й воді, додаючи зрідка трохи оливи. Евагрій не дозволяв собі щодо харчів жодної утіхи: не їв ні городини, ні плодів, ні винограду, не пив вина. Тіла не омивав. Так томив себе чоловік, який жив колись у достатку, - але спокуси і туг не покинули його. Часами на нього сильно нападав демон розпусти, як він сам говорив про це; і тоді Евагрій, бувало, цілу зимову ніч просиджував нагий у криниці, - від чого тіло його кам'яніло.

Іншим разом докучав йому дух богохульства, - і тоді сорок днів він не входив під кривлю, томлячи себе. І взагалі, Евагрій стільки перетерпів спокус від різних бісів, що важко їх і перелічити. Демони навіть били його.

Але так умертвлюючи тіло своє і так терплячи, блаженний внутрішньо оживотворявся Духом Святим і, очистивши ум, сподобився дару видінь і розпізнавання духів.

Цей доблесний Христовий подвижник говорив перед смертю:

- Ось уже три роки не тривожила мене тілесна похоть.

Якщо навіть таке суворе життя, невтомні подвижницькі труди й безнастанне чужання

на молитві не відігнали ненависника добра, й демон погібелі так нападав на того праведника, - то скільки потерпають від того нечистого духа або від власного недбалства люди безпечні!

У Сократа (кн. 4; гл. 23) читаємо, що Евагрій був учнем Макарія Єгипетського та Макарія Олександрійського, під проводом яких, будучи спочатку філософом тільки на словах, став філософом на ділі. Прибувши із Константинополя до Єгипту, зустрівся він зі згаданими мужами і почав наслідувати їхнє життя. Далі Сократ наводить два випадки із життя Евагрія, з котрих бачимо, які взаємини мав той з Макарієм Великим. Якось авва Макарій питав Евагрія про різницю впливу на душу зневаги від людей та зневаги від демонів. Іншого ж разу прийшов до авви Макарія Евагрій та, втомлений дорогою та спрагою, просив трохи води, але той відмовив йому, навчивши його тим самим витривалості. Перше й друге читаємо в Евагрієвих главах до Анатолія (гл. 93, 94). Далі Сократ згадує, що Евагрій у своїй книзі *Гностик* пише про себе: «Ми навчилися у праведного Григорія, що чеснот і поглядів на них є чотири, а саме: розсудливість, мужність, стриманість та справедливість». Хто є той Григорій? За Палладієм - Григорій Ніський, а за Сократом - Григорій Назиянський, котрий, мабуть, і висвятив Евагрія на диякона в Константинополі. Чи не переплутав Сократ Григорія Назиянського з Григорієм Ніським? Палладій, вважаємо, краще міг знати правду. Також у Сократа читаємо таке: Теофіл Олександрійський запросив на єпископство до Єгипту дивного Аммонія. Той, будучи разом з Атанасієм Великим у Римі й нічого там не бажаючи бачити, крім церкви Петра й Павла, відтяв собі праве вухо, щоби каліцтвом тіла відхилити від себе рукоположення. Через якийсь час Олександрійський єпископ Теофіл закликав на єпископство Евагрія, який також утік, але не знівечив свого тіла. Зустрівшись із Аммонієм, Евагрій лагідно дорікнув йому:

- Погано зробив ти, відтявши собі вухо, - за це відповіси перед Богом.

- А ти не будеш відповідати, Евагрію, що відтяв собі язика і ради самолюбства не скористався дарованою тобі благодаттю? - запитав і собі Аммоній.

Про твори Евагрія Сократ згадує так: «Він написав дуже добрі книги. Перша з них називається *Монах*, або *Про діяльні уроки*; друга - *Гностик*, або *Про чоловіка, який удостоївся знання* у п'ятдесяти главах; третя - *Протирічник*, або *Вибрані вислови зі святих Писань проти демонів-спокусників*, що складається з восьми частин за кількістю вісьмох головних гріхів. Крім того, він склав сто молитов, шістьсот питань про майбутнє та ще дві книги, написані стихами: одну - до монахів, які живуть в кіновіях, або спільно в монастирях, другу - до дівчиць. Які чудові ці книги, спізнає той, хто їх читатиме».

Созомен (кн. 6, гл. 30), згадуючи Аммонія - одного із братів, що досягнув висот мудрости та вчености, перечитав твори Орігена, Дидима та інших духовних письменників, - додає: «В дружбі з Аммонієм був мудрий Евагрій, муж вчений, сильний розумом і словом, та особливо здатний розпізнавати помисли, які ведуть до чеснот і пороків, й робити так, аби перші розвивати, а останніх - остерігатись. Зрештою, яким він був, показують його твори. Евагрій, кажуть, відзначався помірністю і настільки позбувся пихи й гордості, що ні заслужені похвали його не тішили, ні незаслужені докори не засмучували. Побожно жив і вивчав *Святе Писання* у Григорія, Назиянського єпископа, представника Константинопольської Церкви, при якому служив архидияконом. Вигляд мав приємний і любив гарно одягатися. Хтось із вельмож, помітивши його знайомство зі своєю жінкою, розпалився ревнощами і задумав його вбити. Але Господь послав Евагрієві жахливе, але водночас спасительне сновидіння-попередження».

Не можна не зауважити, що Сократові та Созоменові свідчення суперечать Палладієвим щодо того, який Григорій посприяв духовному розвитку та освіті Евагрія. Палладій згадує Григорія Ніського, а ті - Григорія Назиянського. Можна узгодити це так: Григорій Ніський висвятив Евагрія на диякона, але Евагрій знав і Григорія Назиянського та користав з його уроків. Коли Григорія Богослова запросили до Константинополя на патріарший престол, Григорій Ніський з Евагрієм прибули на Собор, який тоді відбувався. Тут Евагрій міг протодияконувати у Григорія Назиянського, а після Собору залишитися, за

порадою обох Григоріїв, у Константинополі. Сократ і Созомен розповідають про Евагрія, коли він був у Константинополі; а Палладій - про те, що було перед тим. Палладієві як учневі Евагрія можна більше довіряти, оскільки той свідчить те, що чув безпосередньо від самого Евагрія.

Помер Евагрій приблизно 399 року (Patrologia t. 40, p. 1215). Там же містяться відгуки про писання Евагрія. Блаженний Єронім писав (Epist. 135 ad Ctesiph.), що «книги Евагрія читають не тільки греки по цілому Сході, але й латинники на Заході - в перекладі Руфина - учня його».

Патрологія містить усе, що збереглося з писань Евагрія. На першому місці стоять *Глави про діяльне життя до Анатолія*. Це те, що залишилося від книги, яку згадані історики назвали *Монах*. Розділам передують короткий лист до Анатолія - як вступ до них. Потім йде 71 глава уроків подвижницької діяльності. За ними містяться *Настанови про діяльне життя* - в сто главах. Але оскільки більша частина із них подана серед тих 71 глави, то тут наводиться текст тільки тих глав, котрих немає там. Разом усе ж набирається сто глав. Тож ми так і назвемо їх: *Сто глав про діяльне життя до Анатолія*.

Далі в *Патрології* подана стаття, яка в нас, у *Добротолубії*, називається ясніше: *Опис монашого життя, в котрому викладено, як треба подвижникові трудитися і зберігати мовчання* (ідентично грецькій *Філокалії*). Оскільки заголовок у *Патрології* навіть перифразом складно передати, то зберігаємо цю назву.

Потім йдуть 33 глави, змістом яких є відображення духовного у видимому; 25 глав, що розміщені в алфавітному порядку, - це афористичні вислови про духовні речі. За цими останніми подаємо 26 інших висловів (без дотримання алфавітного порядку).

Після цього - *Про вісім порочних помислів*, що є частиною давньої книги Антиритихон (Суперечності).

Наприкінці - *Короткі правила для монахів-кіновітів та для дівуць*.

НАСТАНОВИ ЕВАГРІЯ ПОНТІЙСЬКОГО ПРО ПОДВИЖНИЦТВО

1

Глави про діяльне життя до Анатолія

Перед цим писав ти, улюблений брате Анатолію, зі Святої гори (мабуть, Нитрійської) до мене в Скит і просив роз'яснити тобі символічне значення єгипетської монашої схими, гадаючи, що не без розумної підстави має вона таку відмінність від усього іншого людського одягу. Охоче переповам тобі те, про що сам дізнався від святих Отців.

Каптур є символом благодати Спасителя нашого Бога, що осяює ум ченців і покривом своїм захищає їхнє дитинство у Христі від тих, які безнастанно намагаються завдавати їм ударів і наносити ран. Ті, що носять його на голові своїй, з міцною і дієвою вірою співають: *Коли Господь не буде дому і не зберігає міста, - дарма працюють його будівничі і пильнують сторож* (Пс. 127:1). Такі наспіви породжують смиренність і викорінюють гордість - те стародавнє зло, яке скинуло на землю Люципера, вранішню зорю.

Те, що оголені в них руки², вказує на неліцемірність їхнього життя. Бо пиха, пусте марнославство вміє прикриватися і отіновати чесноту, заживати слави у людей і відганяти віру. Спаситель каже: *Як можете ви вірувати, коли ви славу один від одного приймаєте, а слави, яка від самого Бога, не шукаєте?* (Йоан 5:44). Добро не повинно служити для чогось іншого, навпаки - все інше повинно служити йому. Якщо цього не буде, тоді те, що спонукує нас робити добро, цінніше для нас від самого добра, а це було би справжньою дурістю - вважати щось вище від Бога і говорити так.

Аналав (наш параман), який хрестовидно оперізує їхні плечі, є символом віри в

² Святий Касіян пише, що рукави досягали лишень ліктів (Добротолубіє).

Христа, яка приймає лагідних, завжди усуває перепони і робить безперешкодною їхню діяльність.

Пояс, який оперізує їхні бедра, відганяє усяку нечистоту і звіщає: *Добре чоловікові не займати жінки* (1 Кор. 7:1).

Милоть мають вони як такі, що *увесь час носять в тілі мертвоту Ісуса* (2 Кор. 4:10), придушують усі тілесні пристрасті, душевне ж зло поборюють добром, люблять убогість та уникають маєтків як ідолослужіння.

Жезл є деревом життя. Усіх, що беруть його до рук і на нього опираються, зобов'язує він утверджуватись у Христі.

Ось стисло символом яких речей служить схи́ма! Зодягаючи в неї, святі Отці завжди говорять ченцям такі слова: «Діти! Віру робить твердою страх Божий, а страх Божий - стриманість; стриманість роблять неухильною терпіння і надія, від котрих постає безпристрасність; плодом безпристрасности є любов, а любов є дверима до пізнання, котре успадковує богослов'я і найвище блаженство.

І цього про священну схиму та повчання старців наразі достатньо. Тепер поговоримо про життя діяльне й пізнавальне, але не про все, що бачили (у старців) і чули (від них), а лише про те, що іншим переказувати веліли вони, розділивши те, що торкається діяльного життя, на 100 глав, а те, що стосується пізнавального, - на 650, та, щось приховавши, інше прикривши, щоб не дати священне собакам, ані не кидати перед наших перед свиньми (Мт. 7:6), що однак ясне для тих, котрі йдуть слідом за духовними Отцями тим самим шляхом.

1. Християнство є закон (догма) Спасителя нашого Ісуса Христа про життя, пізнання речей і Боговидіння.

2. Царство Небесне є безпристрасністю душі з істинним пізнанням Суцього.

3. Царство Боже є пізнанням Пресвятої Тройці (наскільки це можливо людському уму), наповнюючи його безконечно блаженним життям.

4. Хто що любить, те зазвичай і бажає, а що бажає, те й вибирає. Кожній насолоді передує бажання, бажання ж породжується почуттям. Що не причетне до почуття, те вільне і від пристрасте.

5. З пустинником демони самі вступають у боротьбу. А проти тих, які провадять добродієсне життя в кіновіях, або згромадженнях, вони налаштовують недбалих братів. Та ця боротьба набагато легша від першої, бо нема на землі людей, які були б гірші від демонів чи прийняли б у себе всю їхню злопідступність.

6. Блукаючий ум усталюють читання, чування і молитва. Палаючу похіть гасять піст, праця й усамітнення. Розбурханий гнів утишують псалмоспів, великодушність і милостиня. Усе це дієвим буває тоді, коли уживане своєчасно й до міри. Все несвоєчасне і безмірне - дочасне (нетривале). Усе ж дочасне - шкідливе.

7. Коли душа бажає різних страв, треба обмежити її хлібом і водою, щоби була вдячна і за це. Бо ситість бажає різноманітної поживи, а голод - і хліб вважає за блаженство³³.

8. Дуже допомагає утримувати тіло в невинності брак води. У цьому нехай переконає тебе тих триста ізраїльтян, які з Гедеоном перемогли мідіян.

9. Як смерті та життю злучитися в комусь одночасно - нездійсненна річ, так любові й грошам буги в когось разом - неможливо. Любов не тільки гроші маловажить, але й саме наше дочасне життя приносить у жертву.

10. Той, що втікає від світських утіх, стає неприступною вежею для демона журби. Бо журба є позбавленням утіх: або теперішніх, або - майбутніх.

Неможливо нам позбутися цього ворога, доки маємо пристрасть до чогось земного. Він ставить свою сіть для збудження журби там, де бачить нас найбільше пристрастними.

11. Гнів і ненависть помножують роздратованість серця, а милостиня і лагідність гасять його.

12. *Сонце хай не заходить у гніві вашому*, щоби демони, напавши вночі, не злякали

³³ Цю главу наводить святий Йоан Ліствичник (слово 14, гл. 12).

душі й не вчинили ум боязливим до боротьби наступного дня. Страшні сні зазвичай бувають після вибуху гніву, і ніщо інше так не розладнує нашого ума, як тривожний гнів.

13. Коли душа наша починає тривожитися, тоді демони пропонують нам усамітнення (річ добру саму по собі), щоб, бува, не визволились ми від збентеження, не притупили роздратування і гнівливости, живучи серед інших. Коли ж розігрівається похитливість, тоді вони намагаються затримати нас між людьми, називають жорстокими і дикими за те, що віддаляємося, - аби, жадаючи тіла, ми й зустрічали тіла (залишаючись у товаристві). Демонам не треба вірити, але радше чинити навпаки.

14. Не піддавайся гнівові, борючись в уяві з тим, хто тебе засмутив; ані - знову ж - не підлягай блудному помислові, довго утримуючи солодкопристрасні мрії. Одне затьмарює душу, інше захоплює до пристрасти, обоє ж - осквернюють ум. Якщо ти під час молитви наповнюватимеш уяву пристрастними мріями як ідолами і не приносиш через те Богові чистої молитви, - негайно нападе на тебе демон нудьги, що зазвичай наближається до людини в такому стані і, подібно до собаки, викрадає душу, ніби якусь мертвечину.

15. Гнів від природи призначений для того, щоби воювати з демонами і боротися з усякою гріховною насолодою. Тому Ангели, збуджуючи в нас духовну солодкість і даючи відчуття її блаженство, схиляють нас до гніву проти демонів; а ті, зваблюючи нас до мирських похотей, примушують - наперекір еству - використовувати гнів проти людей, щоб через те затьмарений і божевільний ум став зрадником чеснот.

16. Пильнуй себе, щоби, розгнівавшись, не прогнав ти когось із братів. Бо після того все своє життя не втечеш від демона смутку, який під час молитви завжди буде виставляти тобі це для спотикання.

17. Дари гасять злопам'ятність. Хай переконає тебе в цьому Яків, який улагіднив дарами Ісава, що йшов йому назустріч з чотирма сотнями мужів (Бут. 32:6, 33:1). Ми, вбогі, можемо замінити дари трапезою.

18. Коли нападе на тебе біс нудьги, тоді, розділивши душу надвоє і вчинивши одну її частину втішаючою, а другу погішуваною, почни засівати у собі благу надію, наспівуючи такі вірші Давида: *Чому побиваєшся, душе моя, і тривожишся у мені? Надійся на Бога, бо я ще буду Його прославляти, Спасителя обличчя мого і мого Бога* (Пс. 42:6).

19. У спокусах не треба покидати келії під приводом усіляких благопристойних причин, але сидіти всередині й терпіти, мужньо зустрічаючи всіх нападників, особливо ж демона нудьги, підступнішого від усіх, який, проте, найбільше досвідчує душу. Якщо втікати від нудьги або уникати боротьби з нею, то ум залишиться недосвідченим, боязким і легко схильним до втечі.

20. Важко уникнути марнославства, бо тільки-но його проженеш, як відразу ж настає початок нового марнославства. Зрештою, тому демони не противляться кожній нашій правдивій думці, але деяким з них навіть підтакують, сподіваючись обманути нас і схилити до гріха зарозумілості.

21. Хто діткнувся пізнання і зазнав насолоди від нього, той більше не піддається демонові марнославства, хоч би він і пропонував йому всі утіхи світу цього. Бо що би міг він пообіцяти більшого від духовного споглядання? Але доки ми ще не зазнали пізнання, будемо старанно трудитися, виявляючи Богові нашу мету: все творити заради Його пізнання.

22. Пам'ятай про минуле життя своє та давні прогрішення свої; про те, як, будвши пристрастним, перейшов ти до безстрасного життя і як вийшов ти із світу, який тебе дуже часто і багато в чому упокорював. Роздумуй також і про те, хто оберігає тебе в пустині й відганяє од тебе всіх бісів, які скрегочуть на тебе зубами своїми. Такі думки прикликають смиренномудрість і не дозволяють підступитися до тебе демону гордості.

23. Про що пристрастно згадуємо, те колись чинили з пристрастю; і знову ж: що робимо з пристрастю, про те опісля будемо пристрастно згадувати. Для того, хто переміг демонів, які викликають пристрасті, нічого вже не вартують речі, через які вони викликають шалені почуття. Бо нематеріальний гнобитель гірший від матеріального.

24. Душевні пристрасті пробуджуються від людей, а тілесні - від тіла. Порух тілесних

пристрастей зупиняє стриманість; душевних - духовна любов.

25. Демони, предстоятелі душевних пристрастей, до самої смерті вперто чатують і тривожать душу; демони ж тілесних пристрастей відходять раніше. Притім деякі демони, уподібнюючись ранішньому або призахідному сонцю, торкаються якоїсь однієї частини душі, а полудневий демон зазвичай охоплює всю душу і весь ум полонить. Ось чому усамітнення є солодким після того, як винищені пристрасті: тоді-бо про них залишаються самі лиш голі спогади, а що стосується борні, то йдеться не стільки про сам подвиг боротьби, як про споглядання його.

26. Варто застановитися над тим, чи помисли породжують пристрасті, чи пристрасті - помисли. Дехто стверджує перше, інші - друге. Звичайно почуття спричинюють пристрасті; але коли вже здобуті любов та стриманість, то почуття (пристрасті) не розвиваються, а коли їх нема, - тоді активніші. Гнів потребує сильнішого лікування, аніж похитливість, а любов тому й називається великою, що вона - вуздечка гніву. Її святий Мойсей символічно назвав офіомахом (що бореться зі зміями), коли перечисляв, що дозволено, а що заборонено їсти (Лев. 11:22).

27. Через відому, ніколи не вгасаючу злобу демонів душа налаштовується проти засіюваних ними помислів: як тільки помітить їхнє наближення, захищається тим, що переймає властивість нападників - гнів.

28. Не завжди можна дотримуватись звичних правил, тож треба зважати на обставини й старатися робити те, що можливо. Але й демони діють не завжди однаково. Ось чому вони, постійно ворожі до нас, перешкоджають нам робити можливе, а до неможливого - примушують. Хворих, наприклад, відвертають від дяки Богові за свої скорботи і великодушного терпіння тих, що їм прислуговують; немічних налаштовують до суворой стриманости, а обтяжених (роками, працею) - звершувати псалмоспіви стоячи.

29. Коли треба піти нам до міста чи села, -будьмо суворо стриманими, щоби наш ум, втративши на той час звичну ретельність, не вчинив чогось протизаконного і не став втікачем, гнаним демонами.

30. Під час спокусу не відразу приступай до молитви, але скажи наперед кілька гнівливих слів спокусникові. Бо коли душа облутана скверними помислами, тоді молитва не може бути чистою. Але якщо ти скажеш щось із гнівом проти них, то цим викличеш заміщення своїх противників і знищиш їхні підступи. Гнів зазвичай виявляє подібну дію й на добрі помисли.

31. Хто хоче випробувати злобних демонів і навчитися розпізнавати їхні підступи, - нехай з поміччю Христовою пильнує свої помисли і зауважує, в чому вони тверді й непохитні, а в чому відступають (де і коли), який з помислів особливо дієвий, котрий за котрим прямує і який з яким не сходиться. Демони дуже злі на тих, хто діяльно, зі знанням справи вправляється у чеснотах і приводить все до ясности, - *щоб у темноті стріляти пра-вих серцем* (Пс. 11:2).

32. Так спостерігаючи, виявиш двох демонів, надзвичайно рухливих, що майже випереджають наш ум: це демон розпусти і демон богохульства. Але той останній - недовгочасний, а перший, якщо не вдасться йому урухомити пристрасних помислів, то не завадить нам у пізнанні Бога.

33. Тіло від душі відділити може тільки Той, хто їх з'єднав, душу ж від тіла - і той, що прямує до чеснот (в пустинництві). Бо пустинництвом отці наші називають пам'ять про смерть та втечу від тіла (щоби не догоджати йому в похоті).

34. Нехай ті, хто щедро годують тіла свої та *дбають* про них *здля похотей* (Рим. 13:14), самих себе опісля оскаржують, а не їх. Навпаки, ті, що досягнули душевне безстрастя через те саме тіло та докладають зусиль для кращого споглядання Суцього (за посередництвом тіла), - визнають благодать Творця, Який дав їм тіло.

35. Коли ум почне зосереджено творити молитви, тоді вся денно-нічна боротьба зводиться до борні з драгівливою частиною душі.

36. Ознака безпристрасности - бачення умом свого власного світла, спокій щодо

сонних мріянь та легке (й правильне) розуміння речей.

37. Якщо ум під час молитви не уявляє нічого мирського, - значить, він став стійким.

38. Ум, який з поміччю Божою освоїв діяльне життя й досягнув відання (споглядання), вже мало підлягає скеруванню нерозумної частини душі або й зовсім не відчуває їх. Відання спрямовує його вгору і відриває од чуттєвого.

39. Безпристрасності набула не та душа, яку вже не полонять земні речі, але та, що, і згадуючи про них, залишається незворушною.

40. Про досконалого мужа неправильно говорять - «стримується» і про безпристрасного - «терпить»; бо терпіння буває у того, хто страждає, а стриманість у того, кого спокушує бажання.

41. Велике діло - зосереджено молитися, але зосереджено співати - ще більше.

42. Хто зростив у собі чесноти й досконалий у них, той уже не задумується про закон, заповіді чи покарання, але вже якби за велінням природи говорить і чинить те, що підказує йому совість.

43. Демонські пісні розпалюють нашу похіть і штовхають душу до сороміцьких мрій; псалми ж і духовні пісні завжди притягають ум до чеснот, охолоджують при цьому жар гніву і гасять пожадливість.

44. Якщо супротивники у боротьбі завдають ударів один одному і взаємно зазнають їх, то і демони, які борються з нами, наносячи нам удари, - зазвичай і самі зазнають їх від нас. *Я їх розбив, і вони встати не зможуть* (Пс. 18:39). *Напасники мої і мої вороги, то вони спіткнуться й упадуть* (Пс. 27:2).

45. Мудрість перебуває у дружбі зі спокоєм, а розважливість - із трудом. Не можна здобути мудросте без боротьби, й не можливо успішно провадити боротьби без розважливосте. Їй ввірено протистояти гніву, збудженому демонами, так само як і примушувати сили душі діяти як їм властиво, згідно з їхнім еством, прокладаючи таким чином путь до мудросте.

46. Спокусою монаха є помисел, який, увійшовши через пристрасну частину душі, затьмарює ум.

47. Гріхом монаха є згода помислу на заборонену гріховну пристрасть.

48. Ангели радіють, коли маліє гріховне зло, а демони - коли зменшується чеснота. Бо перші є служителі милости й любови, а другі - раби гніву й ненависти. Перші, наближаючись до нас, сповняють нас духовним спогляданням, а другі штовхають душу до сороміцьких уявлень.

49. Чесноти не відганяють демонів від нас, але зберігають нас неушкодженими від них.

50. Діяльне життя (практика чеснот) є духовним способом, як очищати пристрасну силу душі.

51. Щоб досконало зцілити душу, не достатньо самого лише благодіючого діяння заповідей, якщо ум одночасно не буде спрямований на відповідні споглядання.

52. Як можна не противитися добрим помислам, що їх вкладають у нас Ангели, так можливо і відкидати злі помисли, навіювані демонами. За першими помислами настає мирний стан душі, а за другими - сум'яття.

53. Плід безпристрасності - любов; безпристрасність же є цвітом діяльного життя, а діяльне життя полягає в дотриманні заповідей. Хоронителем цього дотримання заповідей є страх Божий, що є плодом істинної віри; віра ж є внутрішнім благом душі, яке буває зазвичай і в тих, які ще істинно не увірували в Бога.

54. Як душа через тіло відчуває, які члени є слабкими, так ум, діючи, пізнає свої сили і, спостерігши, що перешкоджає йому, підшукує для себе відповідну зцілюючу заповідь.

55. Ум, який пристрасно воює, - не бачить задумів противника, бо він подібний до того, хто б'ється уночі (в пітьмі). Але досягнувши безпристрасності, він легко розпізнає підступи ворогів.

56. Остання межа діяльного життя - любов; а вершина пізнання - богослов'я. Початок же обох - віра і споглядання речей. Демонів, які торкаються пристрасної сили душі,

називаємо противниками діяльного життя. Ті ж, які нападають на саму мислительну силу, іменуються ворогами всякої істини і противниками споглядання.

57. Ніщо із того, що очищує тіло, не залишається потім з очищеним; але чесноти, очистивши душу, залишаються в ній і очищеній.

58. Розумна душа діє згідно зі своїм еством; коли чуттєва її сила лине до чеснот, то дратівлива подвизається за неї, мислительна ж прихильна до споглядання суцього.

59. Хто поступає в діяльному житті, - той стишує пристрасті, а хто в спогляданні, - той зменшує незнання. Щодо пристрастей сказано, що колись вони цілковито пропадуть, а щодо незнання - то частково буде йому кінець, а частково ні.

60. Добре і погане в житті може сприяти і чеснотам, і порокам. Завдання істинного розуму - використувати все, що трапляється в житті, для поступу в чеснотах і - всупереч порокам.

61. У нас в душі є три сили - мислительна, чуттєва, дратівлива, - як сказав наш мудрий учитель⁴. Коли чеснота є в *мислительній частині*, тоді називається обачністю, кмітливстю і мудрістю; коли в *чуттєвій частині* - зветься невинністю, любов'ю та стриманістю; коли в *дратівливій частині*, тоді називається мужністю і терпеливістю; коли цілковито в усій душі, то - праведністю. Завдання обачності - воювати з супротивними нам силами, захищати чесноти, проганяти пороки та посередніми (байдужими) речами розпоряджатися відповідно. Завдання кмітливості - робити все заради нашої мети; а завдання мудрости - споглядати тілесні й безтілесні істоти. Завдання невинності - безпристрасно сприймати речі, які звичайно розбуджують в нас нерозумні мрії та бажання. Завдання любови - виявляти любов до кожної особи, котра носить образ Божий, любити її первообраз, хоч демони і намагаються принизити когось перед нами. Завдання стриманості - радо відкидати все, що усолоджує гортань. Завдання терпеливості й мужности - не боятися ворогів та охоче зносити всякі неприємності. Завдання праведности - утримувати всі сили душі в згоді та гармонії між собою.

62. Плід посіву покажуть жнива, а чеснот - пізнання. Як кидання зерен в землю супроводиться сльозами, так добрі жнива - радістю (Пс. 126:6).

63. Не відкине людина пристрасних спогадів, якщо не вилікує спочатку своєї чуттєвої і дратівливої сили, ослабивши першу постом, чуванням та сном на голій землі; а другу - довготерпінням, забуттям про зазане зло та милостинею. З тих двох пристрастей постають майже всі демонські помисли, які штовхають ум до всякої біди і згуби. Але визволитися від пристрастей неможливо нікому, якщо цілковито не знехтувати їжею і питтям, майном і славою, як і самим тілом своїм, бо через усе це біси стараються заволодіти нами. Тому потрібно наслідувати тих нещасних на морі, які через натиск вітру і високо збурені хвилі викидають речі свої у воду. Притому треба бути особливо обачним, щоби, викидаючи їх, не робити цього так, аби це бачили інші. Бо тоді ми втратимо свою нагороду і зазнаємо катастрофи ще гіршої від попередньої, коли повіє на нас своїм вітром демон марнославства. Тому й Господь, повчаючи в Євангелії правителя нашого - ум, каже: *Уважайте добре, щоб ви не чинили ваших добрих учинків перед людьми, які бачили б вас, а то не матимете нагороди в Отця вашого, що на небі* (Мт. 6:1). *А коли молитесь, не будьте як ті лицеміри, що люблять навидності молитися по синагогах та на перехрестях, щоб показатися людям. Істинно кажу вам: Вони вже мають свою нагороду* (Мт. 6:5). *Коли ж постите, не будьте сумні, як лицеміри, бо вони виснажують своє обличчя, щоб було видно людям, мовляв, вони постять. Істинно кажу вам: Вони вже мають свою нагороду* (Мт. 6:16). Але прислухайтесь до Лікаря душ, як Він милостинею лікує дратівливість, молитвою очищує ум, а постом умертвлює пожадливість; з них-то і постає нова людина, що *відновлюється до образу свого Творця* (Кол. 3:10), в якій через безстрастя вже нема чоловічої статі, ні жіночої, а через єдність віри і любови - *нема юдея ні грека, нема невільника ні вільного, немає ні чоловіка ані жінки, але всі одно у Христі Ісусі* (Гал. 3:28).

⁴ Має на увазі святого Григорія Ниського

64. Нечисті помисли, причиною яких є пристрасті, зводять і нищать ум. Бо як лише думка про хліб скніє в голодного і думка про воду - у спраглого, так і помисел про гроші та інші надбання є наслідком пожадливості, а сороміцькі помисли - пристрасної похоти. Таким чином пояснюється і закостенілість наша на помислах марнославства і подібних до них думках. Неможливо, щоб ум, занурений у таких помислах, представ перед Богом і був прикрашений вінцем правди. Цими помислами був розшарпаний той тричі окаянный ум, який, - за євангельською притчею, - відмовився од вечері Богопізнання. Подібно і той, зв'язаний по руках і ногах та ввергнутий у темряву кромішню, з таких помислів мав виткану одягу, тому й Господь визнав його не гідним весільної вечері. Весільним убранням є безпристрасність розумної душі, що зреклася мирських похотей. Якою ж є причина того, що думки про чуттєві речі, закріплюючись, розтлівають пізнання, - про це буде сказано в главах про молитву.

65. Демонському помислові, коли він укоріниться в умі, протистоять три помисли: *ангельський, людський*, який походить від нашого волевиявлення до ліпшого; і *другий людський*, що бере початок в людському естві, яким спонукуються й погани любити, наприклад, своїх дітей і шанувати своїх батьків. Доброму ж помислові протистоять тільки два: *демонський і людський*, який походить від нашого свавілля і схиляє до гіршого. Бо людське ество не зроджує ніякого поганого помислу, адже спочатку ми не були злі: Господь сіяв лише добре насіння на полі Своєму. Був час, коли не було зла, і настане час, коли його знову не буде. Засіяні зерна чеснот вічні. Переконає мене в цьому той євангельський багач, котрий, хоч і засуджений був до аду, залишився милосердним до братів своїх, а милосердя є найліпшим насінням добротності.

66. Декотрі з нечистих демонів не відходять від тих, що читають, і всіляко ухитряються відвернути їхній ум куди інде. Часто, взявши привід з самих *Божественних Писань*, вони наводять їх на погані думки; буває, що змушують позіхати або навіюють тяжкий сон, що дуже відмінний од звичайного. Усього цього зазнав я на собі, але не розумів причини, хоч часто підлягав тому. Від святого же Макарія чув, що і позіхання, і передчасний сон - від демонів, на доказ чого він нагадує стародавній, споконвічний звичай під час позіхання перехрестити уста. А терпимо усе це ми від бісів тому, що, читаючи святі слова Бога Живого, все ж не дуже уважні й не замислюємось над ними.

67. Бувають у демонів передачі та спадкоємства, якщо якийсь із них знеможе у спробах урухомити свою улюблену пристрасть в людині. Зрозумівши це, я дійшов висновку: коли яка-небудь пристрасть уже довго не тривожить нас, а потім раптово з'являється і починає палити з новою силою, то (якщо ми не спричинилися до того яким-небудь недбалством) знайте, що за нас взявся зліший від попереднього демон і, зайнявши місце того, що відійшов, наповнив нас своїм злом. Помітивши це, ум нехай прибігає до Господа і, прийнявши шолом спасіння, одягнеться в броню правди, витягне духовний меч, підійме щит віри (Еф. 6:14-17) і, поглянувши на небо, зі сльозами нехай промовить: *Господи Ісусе Христе, сило мого спасіння* (Пс. 140:8), *нахили до мене Твоє вухо, спаси мене притьмом, будь скелею прибіжища для мене, твердинею міцною, щоб мене урятувати* (Пс. 31:3). Особливо ж постом і чуванням нехай вчинить блискучим свій меч. Після того, хоч і помучиться ще якийсь час від розпечених стріл лукавого, - все ж таки і цього біса змусить до втечі. І непомітно стане цей демон таким, яким був його попередник, і втихомириться, доки не прибуде інший - зліший від своїх попередників, щоб доконати те, чого не змогли вчинити ті.

68. Нечисті помисли часто розмножуються і поширюються на багато речей, перепливають широкі моря, не відмовляються від довгих шляхів, гнані вогненною пристрастю. Але коли їх хоч трохи очистити, - стають вони пригніченішими від тамтих (неприборканих) та через ослаблену пристрасть не можуть широко простягатися. Тому діють найбільше в колі того, що природне, і, як каже премудрий Соломон: *То на вулиці, то на майданах, на всіх розпутьях у засідку сідають* (Прип. 7:12), збираючи соломку для незаконного виготовлення цеглин (Вих. 5:12,7), не чіпаючи полови. Отож треба всіляко охороняти серце, щоб урятувалось, *як серна від тенет і як птиця від сіти* (Прип. 6:5). Бо

легше очистити нечисту душу, аніж очищену і знову покриту ранами наново оздоровити, - через посилені перешкоди від демона журби, який завжди заскакує в зіниці очей і під час молитви виставляє напоказ ідола гріховної пристрасти.

69. Розумне єство, умертвлене гріхом, Христос пробуджує (до покаяння) спогляданням усіх віків (тобто колишнього, теперішнього і тим більше майбутнього), а Отець Його цю душу, умираючу смертю Христовою, смертю для гріха, воскрешає Богопізнанням. Це й означають слова Апостола: *Коли ми з Ним померли, то разом з Ним будемо й жити* (2 Тим. 2:11).

70. Коли ум зречеться старого чоловіка і зодягнеться в благодать, - тоді побачить себе під час молитви подібним до сапфіру, або кольору неба, що в *Священному Писанні* називається місцем Божим, як це бачили старці на Синаї (Вих. 24:10).

71. Ум не узрить місця Божого в собі, якщо не стане вищим за всі помисли про речовинне і тілесне. Вище ж від них він не підніметься, якщо не зречеться пристрастей, що його пов'язують з речами чуттєвими та помножують помисли про них. Пристрастей тих позбудеться він з поміччю чеснот; а простих помислів своїх - за допомогою духовного споглядання; але й це покине, коли з'явиться йому світло, яке під час молитви показує місце Боже.

2

Настанови про діяльне життя

29. Святий і досвідчений учитель наш казав: «Монах повинен жити так, ніби завтра мав померти, і так чинити зі своїм тілом, якби мав жити вічно. Бо перше, - каже, - зупиняє помисли нудьги і робить монаха ревнішим; а друге зберігає тіло здоровим і примушує дотримуватись завжди однакової помірності».

31. Пізнав я, що демон марнославства, майже всіма демонами гонений, безсоромно ходить по трупах тих, які його гонять, і виставляє напоказ монахові велич його чеснот.

43. Треба вміти розпізнавати демонів і їхній час. З помислів пізнаємо (а помисли із діл), які демони рідкісні, але тяжкі; які постійні, але легші; та які зненацька наскакують і викрадають ум на богохульство. Потрібно бути на сторожі й тоді, коли помисли захочуть оволодіти нашою душею, вивести нас зі звичного нашого стану, - і вчасно відігнати їх разом з тим, хто їм наказує. Бо тільки так досягнемо поступу з Божою поміччю і їх примусимо відступити зі здивуванням та жалем.

44. Коли демони, борючись з монахами, знеможуть, тоді - трохи віддалившись - стежать, яка чеснота залишиться поза увагою подвижника, і, зненацька нападши, обкрадають бідну душу.

45. Злі демони часом прикликають собі на поміч ще зліших від себе і, склавши план, починають воювати між собою, в одному будучи згідні між собою - погубити душу.

46. Хай не знеохоче нас і не перериває нашої доброї ревності демон, що підштовхує ум на богохульство і такі найрозпусніші уявлення, які й на письмі соромлюся передати. Серцевидець Бог знає, що, навіть у світі перебуваючи, не безумствували ми так. Мета цього демона - змусити нас припинити молитву, аби стояли ми перед Господом Богом нашим, не сміючи звести рук до Нього, бо допустилися проти Нього таких помислів.

47. Ознакою пристрастей, які діють у душі, буває або якесь промовлене слово, або тілом вчинений рух, із якого вороги дізнаються, чи маємо в собі їхні помисли і мучимося ними, чи, навпаки, відкидаємо їх, турбуючись про своє спасіння. Єдиний Бог, Який створив нас, знає усе і не має потреби в якихось видимих знаках, аби дізнатися, що приховане в серці.

48. Зі світськими людьми демони борються переважно за допомогою речей; з монахами ж найчастіше - за посередництвом помислів, бо в пустині нема речей. Але чим легше і скоріше можна згрішити думкою, ніж ділом, тим важчою є мисленна боротьба, ніж матеріальна, яка точиться за посередництвом речей. Ум є чимось аж надто швидкобіжним і невпинним, легко піддатним на гріховні уявлення.

49. Безнастанно працювати, чувати (не спати) і постити (не їсти) не заповідано нам; а *молитися без перерви* - велить закон (1 Сол. 5:17). Бо тамті подвиги, звернені на лікування похитливої сили душі, потребують тіла, щоб діяти; тіло ж постійно в праці та нестатках бути не може. А молитва очищує і чинить здатним до боротьби ум, який створений до молитви і без цього тіла та до війни з демонами -на захист усіх сил душі.

54. Коли демони, воюючи з похитливою силою душі, в сонних мріяннях зводять нас зі знайомими, рідними, показують хори жінок та щось інше, чим звичайно живиться похоть, і воно захоплює нас, -то це означає, що в нас хвора ця частина душі й пристрасть ще сильна в нас. Коли ж вони володіють нашою дратівливою силою, то змушують нас (у сні) ходити страшними обривами, наводять на нас озброєних людей, отруйних змій чи диких звірів. Якщо ми (у сні) тих місць жахаємося та, гонені звірами і людьми, утікаємо, - то треба нам подбати про свою дратівливу силу і, призиваючи Христа Господа під час чувань, використовувати раніше вказані ліки.

55. Природні тілесні порухи у сні - без сороміцьких уявлень - свідчать, що душа більш-менш здорова; навпаки, такі мрії є ознакою, що вона хвора. Притім знай, що сновидіння про незнайомих осіб вказує на залишки давньої пристрасти, уявлення ж про осіб конкретних вказує на свіжі ураження серця.

56. Ознаки безпристрасности будемо визначати вдень за посередництвом помислів, а вночі - з допомогою сновидінь. Безпристрасність назвемо здоров'ям душі, а пізнання - її живою, бо лиш воно зазвичай лучить нас зі святими силами, оскільки єднання з безтілесними можливе тільки завдяки співнастроєності з ними.

57. Є два умиротворені стани душі: один настає з вичерпання та пересихання природних соків, а другий - коли відходять демони. Перший супроводжується смиренномудрістю зі скрухою серця -сльозами та незмірним бажанням Божественного; а за другим слідує марнославство з гордістю, що опановує монахів після віддалення бісів. Хто оберігає межі першого стану, той скоріше розпізнає демонські напади й підступи.

58. Демон марнославства є протилежним демонові блуду; і неможливо, щоб вони обидва спільно напали на душу, - бо один із них обіцяє почесні, а другий кидає у безчестя. Тому коли який-небудь із них наблизиться до тебе і почне турбувати, - викликай у собі помисли демона, йому протилежного, і якщо зможеш, як кажуть, клин клином вибити, то знай, що ти близький до безпристрасности, бо ум твій виявився сильним, щоби людськими думками прогнати бісівські намови. Звичайно, смиренномудрістю відігнати помисел марнославства або невинності - помисел розпусти було би ознакою найглибшої безпристрасности. Пробуй так робити стосовно всіх протилежних між собою демонів. Разом із тим спізнаєш, якою пристрастю ти найбільше сповнений. А втім, усіма силами моли Бога, щоби навчив тебе й допоміг тобі проганяти ворогів другим способом.

59. Чим більшого успіху досягає душа, тим сильніше виступають проти неї супротивники. Не думаю, щоби при людині завжди перебували одні й ті самі біси. Найліпше знають це ті, що гострозоро пильнують за нападниками - спокусами і бачать, коли їхню безпристрасність сильніше розхитують нові біси, наступники попередніх.

60. Досконала безпристрасність з'являється в душі, коли подолані всі демони, які противляться подвижницькому діяльному життю; недосконалою безпристрасність називається тоді, коли душа, хоч і без послаблень, ще бореться з бісом, що нападає на неї.

61. Не перейде, не обмине благополучно цього шляху страждань (митарств) ум і не вступить у сферу безтілесних, якщо не виправить свого внутрішнього. Це домашнє безладдя неодмінно поверне його до тих, від котрих воно вийшло.

62. І чесноти, і пороки роблять ум сліпим: при чеснотах не бачить ум пороків, а при пороках -чеснот.

Вислови святих старців

91. Потрібно розпитувати і про путі, якими праведно ходили старці, щоб і собі ними прямувати. Можна-бо знайти багато доброго в тому, що вони казали і робили. Один із них,

Примітка [A1]: Так в оригінале

наприклад, говорив, що проста їжа з любов'ю скоро вводить монаха до пристані безпристрасности. А брата, котрого вночі бентежили нечисті бажання, визволив од них, порадивши йому доглядати за хворими і постити. Бо нічим так не втихомирюються пристрасті, як милосердям.

92. До праведного Антонія приступив один з тодішніх мудреців і спитав:

- Як можеш ти, отче, жити, позбавивши себе навіть такої утіхи, як книги?

Антоній відповів:

- Книгою моєю, пане філософе, є сотворена природа. Вона завжди зі мною і, коли хочу, могу читати в ній словеса Божі.

93. Спитав мене якось посудина вибрана, єгипетський старець Макарій, чому, пам'ятаючи про зло людей, - ми тратимо пам'ять про Бога, а пам'ятаючи про зло бісів, не зазнаємо шкоди? Коли я, не знаючи, що відповісти, попросив його розтлумачити мені це, він сказав: «Тому що перше - противне єству (дратівливої сили), а друге - згідне з ним».

94. Прийшов я раз в найсильнішу полудневу спеку до святого отця Макарія і попросив у нього води. Але він сказав: «Задовольнися тінню, бо багато тих, які подорожують і плавають, - не мають навіть і того». Пізніше, коли я завів, у зв'язку із цим, розмову про стриманість, він повідав: «Повір, сину мій, що цілих двадцять років я не давав своєму тілові досита ні хліба, ні води, ні сну. Хліб свій я міряв вагою, воду пив мірою і, притулившись до стіни, уривав маленьку частину сну».

95. Прийшла одному монахові⁵ вістка про смерть його батька, але він так відповів тому, хто сповістив йому це: «Перестань богохулити, бо мій Отець - безсмертний».

96. Один брат запитав якось старця, чи можна йому, коли прийде додому, їсти разом з матір'ю і сестрами. Той відказав: «З жінкою не їж».

97. Якийсь брат мав тільки *Євангеліє*, але потім і його продав, гроші ж віддав на їжу голодуючим, прорікши при цьому достопам'ятне слово: «Я продав те саме слово, яке говорить мені: *Піди, продай що маєш і дай бідним*» (Мт. 19:21).

98. Поблизу Александрії, в найпівнічнішій частині затоки, що називається Мариною, є острів, на якому жив один монах, досвідчений у видінні духовних речей. Він говорив: монахи роблять усе з п'яти причин: заради Бога, на вимогу природи, за звичаєм, з потреби і задля рукоділля. Він також казав, що чеснота по суті своїй - одна, але видозмінюється подібно до того, як світло сонця не має обрисів, але звичайно приймає контури отворів, через які проходить.

99. Інший монах казав: «Я для того позбавляю себе утіх, щоб позбутися причин до гніву. Знаю, що гнів завжди починає війну через утіхи, збурюючи ум і відганяючи пізнання». Хтось же зі старців говорив, що любов не вміє берегти запасів хліба чи грошей. Він же сказав: «Не пам'ятаю, щоби біси обманули мене два рази в одній і тій самій справі».

100. Усіх братів однаково любити неможливо, але можна з усіма поводитися безпристрасно, без злопам'ятности й ненависти. Після Бога більше від усіх треба любити священників, які очищують нас святими Тайнами і моляться за нас, а своїх старців ми повинні почитати, як Ангелів.

Але нині тобі тільки те я сказав, улюблений брате Анатолію, скільки знайшли ми і зібрали на гілках нашого винограду, який зріє благодаттю Духа Святого. Якщо ж постійно буде нас осяювати сонце правди і ягода цілковито дозріє, тоді вип'ємо від нього і вина, що *серце людське звеселяє* (Пс. 104:15), молитвами й моліннями праведного Григорія, який мене насадив, тутешніх преподобних Отців, які мене напоюють, та силою зростаючого мене Христа Ісуса - Господа нашого, Котрому слава і влада на віки віків. Амінь.

⁵ За Палладієм - самому Євагрієві. Але Євагрій, зазначимо, наводить тут вислови святих старців, а не свої.

3

Опис монашого життя, в якому викладено, як треба подвизатися і зберігати мовчання

1. У Єремії сказано: *Не бери собі жінки у цій місцевості. Так бо говорить Господь про синів і дочок, що народяться у цій місцевості: вони помруть жахливою смертю* (Єр. 16:1-4). Слово це про те саме, що й Апостол каже: *Хто жонатий, клопочеться про справи цього світу, як догодити жінці..., і заміжня жінка клопочеться про справи цього світу, як догодити чоловікові* (1 Кор. 7:33-34). Зрозумій, що у Пророка не тільки про тих синів та дочок, які походять від подружнього життя, сказано: *помруть жахливою смертю*, але і про синів та дочок, які родяться в серці, тобто про тілесні помисли й бажання, - бо й вони вмирають у болісному, немічному і розслабленому мудруванні світу цього, а небесного й вічного життя не досягають. *Нежонатий клопочеться про Господні справи, як подобатися Господеві* (1 Кор. 7:32) і творить завжди зеленіючі та нев'янучі плоди небесного життя.

2. Такий чернець і таким подобає бути ченцеві, щоби він, віддаляючись од жінки, не творив синів і дочок у іншому місці. І не тільки це, але щоби був він воїном Христовим, не речолобним, вільним від турбот, думок та діл багатоклопітливого світу, як і Апостол каже: *Ніхто, бувши воїном, не втручається у справи життя цього, якщо хоче догодити тому, хто його найняв на службу* (2 Тим. 2:4). Так і чернець, покинувши всі справи світу цього, нехай прямує до прекрасних і добрих трофеїв безмовності. Який чудовий і добрий подвиг у безмовності, напrawdę прекрасний і добрий! *Ярмо бо Його любе і тягар легкий* (Мт. 11:30), солодке життя, любе діяння.

3. Чи бажаєш, улюблений, належно прийняти усамітнене життя і прямувати до трофеїв безмовності? - Покинь старання мирські з їхніми початками і владою, тобто стань як безтілесний: безпристрасний і чужий усякій пожадливості, щоби, звільнившись від пов'язаних із цим клопотів, міг ти в добрі безмовно жити. Бо якщо хтось не визволиться з усього цього, то належно прожити це життя не зможе. Їжу споживай просту, яку легко здобути і яка не потребує багато турбот, а не різноманітну, що спонукає до забави. Якщо прийде тобі думка, начебто невинна забаганка, про розкішні страви, - покинь її й нітрохи до неї не прислухайся. Бо цим зваблює тебе ворог, аби відвернути від безмовності. Пам'ятай, що Господь Ісус сказав через Марту всім душам, що клопочуться про це: *Ти побиваєшся і клопочешся про багато, одного ж потрібно* (Лк. 10:41) - слухати слово Боже, решта ж після того і без праці додається. Тому Він негайно додав: *Марія вибрала кращу частку, що не відніметься від неї* (Лк. 10:42). Маєш і приклад вдовиці Сарептської: чим вона пригостила Пророка (1 Цар. 17:10). Хоч би мав ти лише хліб і воду, можеш і цим належно сповнити діло гостинності та удостоїтись за це нагороди. Але якщо би ти і того не мав, прийми подорожнього тільки з доброї волі та слово привітне йому скажи - і тим також здобудеш відплату гостинності. Бо сказано: *Слово добре - це краще, ніж дарунок* (Сир. 18:16).

4. Так само ти повинен міркувати і про милостиню. Не бажай багатства немовби для того, аби мати що роздати бідним. У цьому є підступи лукавого, який часто приходиться в образі марнославства і ввергає ум в діла суєтні та клопітливі. Маєш у *Євангелії* приклад вдовиці, яку похвалив Сам Господь Ісус, що двома лептами перевищила свавілля і величину пожертвувань багатців. *Усі бо, - сказав Господь, - вкинули як дар Божий з їхньої надвишки, вона ж з убогства свого поклала ввесь свій прожиток, який мала* (Лк 21:4). Що ж до вбрання, то не бажай мати зайвої одежі; зостав собі тільки ту, що задовольняє потреби твого тіла. *Залиши на Господа твою турботу, і Він тебе підтримає* (Пс. 55:23). *Усяку журбу вашу покладіть на Нього, бо Він піклується про вас, - говорить слово Боже* (1 Пт. 5:7). Коли потребуєш їжі або одежі, не соромся прийняти їх від інших, бо це різновид гордості. Якщо сам будеш мати їх надміру, - давай тому, кому бракує. Бог хоче, щоб діти (раби) Його саме так чинили. Тому й Апостол, пишучи до Коринтян, говорить про терплячих в потребі: *Щоб ваш надмір міг покрити їхню нестачу, а їхній надмір міг колись покрити вашу нестачу, і таким чином щоб панувала рівність, як написано: хто був зібрав багато - не мав надміру, а*

хто мало - не мав нестачі (2 Кор. 8:14-15). Тож, маючи необхідне сьогодні, не турбуйся про майбутнє: на день, на тиждень, на місяць або й на рік наперед. Завтрашній день сам потурбується за себе, якщо ти шукаєш передусім Царства Небесного та правди Божої. Бо Господь каже: *Шукайте перше Царство Боже та його справедливість, а все те вам докладеться* (Мт. 6:33).

5. Не приймай до себе хлопця, щоби ворог не звів через нього якої-небудь спокуси, і твою голову не стривожила турбота про кращі харчі, - бо тоді вже не зможеш піклуватися лише про себе одного. Хоч би й спала тобі думка мати на підмогу підлітка, але ти шукай ліпшого - тобто спокою духовного: бо духовний спокій незмірно ліпший від тілесного. Хоч би помисел і підмовляв, що це задля користі хлопця, не вір йому, бо не наша це справа, а інших святих отців, які живуть у кіновії. Лише про одне старайся: ревно зберігати чин безмовного життя. Уникай людей речолобних та клопітливих Живи або сам, або з братами неречолобними й однодумними. Хто живе з речолобними і заклопотаними людьми, звичайно і сам набуде їхніх клопотів і почне коритися людським звичаям, пустим речам і всім іншим лихим справам: гнівові, журбі, нестриманому речолобству, страхові, смутам. Не дозволяй собі перейматися батьківськими турботами та родинними зв'язками. Відмовся від частих побачень з рідними, аби вони не викрали твоєї келійної безмовності і не втягнули тебе у звичні для них клопоти. *Зостав*, - каже Господь, - *мертвим ховати своїх мертвих, ти ж іди за Мною* (Мт. 8:22). Якщо келія, в котрій живеш, буде велемовна, - тікай з неї. Усе чини так, щоби знайти безмовність; відмовся від усього і лише про одне старайся: як би перебувати у волі Божій та успішно боротися з невидимими силами.

6. Якщо неможливо тобі мовчати в своїй країні, - перебувай у безмовності в чужій, і на це зверни весь помисел свій. Будь як умілий купець, придбай собі справжню безмовність та на все згоджуйся задля цього - необхідного й корисного. А втім, кажу тобі: полуби паломництво, бо воно визволяє від прикростей, які є неминучими у своїй країні, і єдине дає зазнати всього добра безмовного життя. Уникай міст і терпеливо сиди в пустині. *Ось я*, - каже святий Давид, - *полинув би далеко, і осівся б у пустині* (Пс. 55:8). Якщо можливо, то й зовсім не ходи до міста, бо не побачиш там нічого благого, нічого корисного, нічого, що сприяло б тобі у подвижницькому житті. *Бачу я*, - мовить знову той же Святий, - *насилство і розбрат у місті* (Пс. 55:10). Шукай же усамітнення та місць без розваг і не бійся оселитися в них. Якщо і побачиш там бісівські привиди, - не страхайся і не втікай з того спасительного для тебе поприща. Потерпи, не лякайся і узриш велич Божу (Вих. 14:13), заступництво, покров і всяке інше свідчення про спасіння. *Шукав би собі*, - каже блаженний той муж, - *захисту притьмом від буревію та від тучі* (Пс. 55:9). Хай не перемаже твоєї волі (жити безмовно) бажання забав. Бо таке блукання з похиттю *змінює ум недужавий* (Мудр. 4:12), і чимало від того буває спокус. Бійся падінь і непохитно сиди в келії своїй.

7. Якщо маєш приятелів, уникай частих побачень з ними. Зустрітися з ними через тривалі проміжки часу буде корисно і для тебе, і для них. Коли ж відчуєш від них яку-небудь шкоду собі, - зовсім не наближайся до них. Друзів потрібно мати таких, які були б корисними тобі й сприяли твоєму життю. Уникай зустрічей з людьми лукавими і немирнолюбними, не живи з такими та від їхніх недобрих намов утікай: бо вони не Богові служать і не ради Нього живуть. Хай друзями твоїми будуть мужі миролюбні, браття духовні, отці святі. Бо про таких Господь сказав: *Мати Моя, і брати Мої, і сестри є ті, що чинять волю Отця Мого, що на небі* (Мт. 12:50; Мр. 3:35). Не знайся з клопітливими і суєтними та не ходи до них на трапезу, щоб вони не привернули тебе до своїх принад і не відвели од науки та мистецтва безмовного життя, бо є у них така пристрасть: захоплювати. Не прихилий вуха свого до розмов їхніх і не приймай задумів сердець їхніх, бо вони шкідливі. До вірних землі хай лине душа твоя, плачем їхнім нехай боліє серце твоє, за прикладом Давида, який мовить: *Очі мої на вірних краю, щоб жили зо мною* (Пс. 101:6). Якщо хтось із тих, що йдуть дорогою Божої любови, прийде до тебе і запросить тебе на гостину, - іди, але скоро вертайся до келії своєї. Якщо можливо, ніколи не ночуй поза нею, аби постійно перебувала з тобою благодать безмовності і ти без перешкод здійснював установлене тобою келійне служіння.

8. Не будь похитливим до смачних страв і не захоплюйся принадою утіх розкоші: бо - *котра ж розкошує, та живою вмерла*, - каже Апостол (1 Тим. 5:6). Не насичуй живота свого чужими стравами, щоб не пристратитися до них і не призвичаїтись часто трапезувати поза монастирем. Бо сказано: *Не зазіхай на праведника хату* (Прип. 24:15). Якщо зауважиш, що тебе раз-у-раз запрошують, - відмовляйся, бо часто бувати поза келією - шкідливо. Це позбавляє благодати, затьмарює розум та гасить палке бажання безмовно перебувати з Богом.

Подивись на вино: воно (коли довго стоїть нерухомо на одному місці) добре відстоюється, стає світлим і запашним, а якщо його переносять з місця на місце, - мутніє, темніє, стає неприємним на смак -через зрушені осад та дріжджі. Порівнюючи себе з вином, намагайся уподібнитись до нерухомого: розірви стосунки з багатьма, щоби ум твій не був розсіяний помислами і не збурювався чин безмовности твоєї. Займися рукоділлям: працой день і ніч, аби не тільки самому нікого не обтяжувати, але давати таку можливість й іншим, як і заповідає святий апостол Павло (2 Сол. 3:12; Еф. 4:28). Тим будеш перемагати і біса нудьги, і відкидати всі інші ворожі похоті. Бо дух нудьги зазвичай нападає на ледачого, про якого говорить Премудрий, що *душа лінивого жадає, та нічогоїсь не має* (Прип. 13:4). Даючи і приймаючи⁶, не уникнеш гріха. Тому, продаючи щось або купуючи, ліпше зазнати тобі невеликого збитку, аніж, домагаючись усієї вартості, мала захопити тебе захланність і ти опустився б до пагубних для душі діл - суперечки, клятвовідступництва, недотримання слова, - і тим збездистинив й осоромив чесне достоїнство нашого звання. Пам'ятаючи про це, поведься обачно. А ще ліпше, передай якийсь іншій вірній людині турботу про себе, щоби, ставши вільним від клопотів, жив ти, віднайшовши мир у собі, сповняючись благими й радісними надіями.

9. До таких благоугодних діл зобов'язує тебе чин безмовности. Пораджу тобі тепер ще інше, чого важливо дотримуватись. Ти ж слухай мене і на ділі сповняй, що тобі заповідаю. Сидячи в келії своїй, згадай про день смерти, уяви собі мертве своє тіло, згадай стан, у якому тоді буде перебувати твоя душа, і погорюй про це. Тим зміцниш у собі презирство до суєти, яка бентежить світ, розігрієш любов до покірної своєї, вибраної тобою долі і неухильно, невідступно перебуватимеш у своїй безмовності. Згадай і про душі в пеклі. Подумай, як їм там, як вони гірко мовчать, як катуються та мучаться, як бояться і завмирають, очікуючи (Страшного Суду), який безупинний їхній душевний розпач, які невідрадні їхні сльози. Згадай також про день воскресіння і з'явлення перед Богом. Уяви собі Страшний отой Суд. Що очікує там грішників? Сором перед обличчям Бога і Христа Його, перед Ангелами, Архангелами, Властями і перед усіма людьми. Уяви і всі тортури - вогонь вічний, черв'яка невисипущого, тартар, тьму, над усім же тим -скрегіт зубів, страх і нестерпні страждання. Подумай і про блага, приготовані праведним: вічну злуку з Богом Отцем і Христом Його, з Ангелами, Архангелами, Властями і з усім збором Святих; Царство з скарбами його, радість і насолоду. Одне й друге пригадай. І над долею грішників стогни, плач, сумуй, страхаючись, як би і самому не потрапити до них; а про блага, приготовані праведним, -радуйся, ликуй і веселися. І тих (благ) намагайся сподобитися, а тамтих (мук) уникнути. Пильнуй і ніколи не забувай про це: чи перебуваєш у келії своїй, чи поза нею - хай це не виходить з твого ума, щоби бодай таким чином ухилитися тобі від нечистих та згубних помислів.

10. Старайся постити перед обличчям Господа -наскільки стане твоїх сил. Піст очистить гріхи твої й беззаконня, душу вчинить статечною та поважною, освятить ум, віджене бісів, наблизить до Бога. Один раз на день вкусивши хліба, другий раз не бажай, аби не потребувати багато і не збурити свого ума. Тоді завжди матимеш що дати на діла милосердя, і умертвляться тілесні пристрасті твої. Але якщо прийдуть брати і тобі доведеться спожити другий і третій раз, - не хмур свого обличчя і не журись, а навпаки, втішайся, що зможеш послужити ближнім своїм. Тому вдруге і втретє споживши, дякуй Богові, що

⁶ Давати і брати - фраза, яка виражає всі життєві угоди і взаємини між людьми. Давання і приймання - те саме, що твої стосунки з іншими людьми.

сповнив закон любови, - і Сам Господь буде Опікуном твого життя. Буває, що під час хвороби потрібно спожити їжу два, три, навіть багато разів на день, - не хвилюйся за це. Нема потреби строго дотримуватись тілесних подвигів під час хвороб, адже треба скоріше одужати і знову приступити до тих самих подвижницьких трудів. Слово Боже, нічого не забороняючи їсти, прорекло: *Все буде вам на їжу: так як дав Я вам усі зелені рослини, нічого не розпитуючись, заради сумління* (Буг. 9:3; 1 Кор. 10:25-27). *Бо не те, що до уст входить, осквернює людину* (Мт. 15:11). Отже, утримування від декотрих страв нехай завжди буде справою нашої волі та добровільних подвигів душі.

11. Спи на голій землі, чувай та всі інші труди сповняй з охотою, взираючи на славу, яка відкриється тобі з усіма Святими. *Гадаю бо, що страждання нинішнього часу не гідні майбутньої слави, яка має нам з'явитися* (Рим. 8:18). Коли впадеш духом, молись, як написано (Як. 5:13)⁷, але молись зі страхом і трепетом, уболіваючи серцем, тверезо і бадьоро. Так треба молитися, особливо зважаючи на наших злобних і підступних невидимих ворогів, які завжди намагаються нам якось завадити в цьому. Коли ми на молитві, тоді й вони спритно підступають до нас, вкладаючи в наш ум те, чого під час молитви згадувати або про що думати не подобає, щоб забрати у полон наш ум і вчинити безплідним, даремним і безкорисним наше моління. Бо марною і безрезультатною є молитва, коли вона, як сказано, сповняється без страху і трепету, нерозважно і небадьоро. Якщо приступаючи навіть до земного царя, всякий викладає своє прохання зі страхом, трепетом та увагою, - то чи не тим більше перед Богом, Владикою всіх і Христом - Царем царствуючих і Господом господствуючих - треба з'являтися і так молитися? - Богові нашому нехай буде слава на віки віків. Амінь.

4

33 глави аналогій, або уподібнень

1. Жовтуха - це злий стан душі, коли вона спотворено дивиться на Бога і все створіння.
2. Скорченість назад - це вада розумної природи, через яку душа стає неспроможною до чеснот і богопізнання.
3. Гангрена є спалахом гніву, що уражає розумну душу.
4. Сліпота - невігластво ума, що не докладає зусиль ні до діяльних чеснот, ні до пізнання Суцього.
5. Параліч є непорушністю або малорухомістю розумної душі до діяльних чеснот.
6. Флюс є розслабленням розумної душі, недбальством, через яке вона зазвичай відкидає слова духовного навчання.
7. Оніміння є розбещенням розумної душі, внаслідок чого вона відкидає чесноти, через котрі відображається в нас Христос.
8. Проказа є безвір'ям розумної душі, навіть коли зрозуміла істина слів.
9. Непритомність є повною схильністю розумної душі до зла після поступу в чесноті й богопізнанні.
10. Контузія є злим станом розумної душі, коли вона дотримується чеснот не задля самого добра.
11. Нежить є втратою чесноти, якою відчувалася благодать Христова.
12. Глухота - це запеклість розумної душі, через яку вона відкидає духовне навчання.
13. Більмо є заслоною духовного споглядання, або неправильне бачення суцього.
14. Заїкання є недугою розумної душі, через що вона, спокушаючись випадковостями, не може за все бути вдячною Богові.
15. Кульгавість є безсиллям розумної душі звершувати правдиву чесноту.
16. Водянка є нерозумним збоченням душі з дороги, коли панує в ній зло і неучтво, заглушуючи чесноти.
17. Мурашка - це діяльна людина, яка у віці цьому приготує собі поживу на

⁷ Страждає хтось між вами? Хай молиться. Радіє хтось? Хай псалми співає.

майбутнє.

18. Хирогріли (рід свиней) - нечисті погани, що прийняли заповіді нашого Христа Спасителя.

19. Сарана - це розумні душі, котрих не хвилює смерть і котрі живляться насінням (не боячись смерті, насолоджуються усім, що дає Бог).

20. Аскалавотис (рід ящірки, що вільно бігає по стінах і стелі) - практичний розум, котрий, опираючись на чесноти, витає, споглядаючи небесні сили.

21. Скимен левів (левеня) - це безпристрасна людина, яка зацарювала над звірами (пристрастями) своїми.

22. Півнем є духовна людина, сповнена пізнання, яка й іншим душам звіщає день, що настає від умового сонця.

23. Олень - діяльний муж, який правильно керує своїми неупорядкованими помислами.

24. П'явка є нечиста сила, яка висмоктує з розумних душ кров праведности.

25. Ад є тьма невідання, яка покриває розумне творіння після того, як втратить воно споглядання Бога.

26. Жінка є безумством, що ввергає розумні душі в нечистоту.

27. Земля - зло, що складається з безчестя і беззаконня.

28. Вогонь є злом, що винищує в розумнім творінні Божі чесноти.

29. Вода є фальшиве знання, що гасить знання істинне.

30. Око насмішкувате є нечистою силою, яка висміює пізнання Бога і безчестить мудрість Божу в сущому.

31. Ворони є святими силами, які винищують зло.

32. Пропасті - розумні душі, знівечені незнанням і злом.

33. Орлята є святі сили, котрим доручено вражати нечистих демонів.

5

Вислови про духовне життя

1. Недоречно шукачеві почестей уникати трудів, через які почесні приходять.

2. Чи хочеш пізнати Бога? Пізнай спочатку самого себе.

3. Правдивим другом є той, хто спішить сповістити радісні події.

4. Ніщо не виправдує високої думки про себе, коли робиш негідні діла.

5. Зарозумілість заважає у самопізнанні.

6. Демон нерозумного життя - ігемон (правитель).

7. Благородство душі виявляється в її добросердечності.

8. Богочестивим є той, хто не суперечить собі (живе згідно з засадами розумної природи).

9. Храм Божий - людина бездоганна.

10. Найгірший здобуток - розпусне життя.

11. Говори що треба і коли треба - і не почувш чого не треба.

12. Найкращий здобуток - вірний друг.

13. Хвороба душі - пихата вдача.

14. Бідний і подорожній - Божа мазь на очі. *Мазью очною помаж свої очі, щоб бачити міг* (Од. 3:18). Очна мазь - милосердя до нужденних.

15. Хто бідних приймає - той скоро прозріє.

16. Похвально чинити добро всім, особливо ж тим, що не можуть відплатити.

17. Справжній ритор - як склянка холодної води.

18. Невинність і лагідність душі - Херувим.

19. Честь в старості є доказом працелюбності в молодості.

20. Дбайливість в молодості є запорукою чести в старості.

21. Світлиця (мезонін) душі - істинне споглядання.

22. Люблячи те, що не потрібно, - не любитимеш того, що потрібно.

23. Краще мати золоту фальшивку, ніж приятеля фальшивого.

-
24. Чиста в Бозі душа - Бог.
 25. Горе від самолюбства, яке все ненавидить!

6

Інші вислови

1. Початок любови - взаємний вияв поваги (добра думка один про одного чи - визнання наперед славних чеснот за іншим).
2. Добре багатіти лагідністю і любов'ю.
3. Горда думка - перепона для чеснот.
4. Шлях стає рівним від милостині.
5. Несправедливий суддя - осквернена совість.
6. Соромно бути рабом тілесних пристрастей.
7. Якщо хочеш жити без журби, - намагайся догодити Богові.
8. Хто добре про себе дбає, про того дбає і Бог.
9. Невинне серце є пристановищем споглядань.
10. Якщо хочеш пізнати себе, то не дивись, яким ти був, але - яким був створений напочатку.
11. Душа пихата - безводна яма.
12. Горда душа є вертепом розбійників: вона не терпить голосу пізнання.
13. Прикра помилка правдивого мужа - не знати *Писання*.
14. Чи боїшся ти Бога - пізнай зі сліз.
15. Смиренність душі є незнищимою зброєю.
16. Муж чеснотливий є райським деревом.
17. Ісус Христос - дерево життя. Користай з Нього - і не помреш повіки.
18. Добро чини справді бідним - і пізнаєш Христа.
19. Приймати Тіло Христове є правдивою силою.
20. Якщо любиш Христа, - не забувай виконувати заповіді Його.
21. Бо із цього пізнається, хто після Бога є добродійник.
22. Друг у Бозі мед і молоко видає в словах істини.
23. Недбала душа не матиме такого друга.
24. Сласолобна думка - жорстокий деспот.
25. Таїти істину - значить закопувати золото в землю.
26. Хто боїться Бога - чинить усе по-Божому.

7

Про вісім помислів до Анатолія

1. Є вісім головних помислів, від котрих походять усі інші. Перший помисел - черевоугодництво, другий - розпуста, третій - грошолобство, четвертий - журба (печаль), п'ятий - гнів, шостий - сум (нудьга, зневіра), сьомий - марнославство, восьмий - гордість. Чи ці помисли будуть тривожити душу - це не залежить від нас, але чи вони залишаться в нас надовго, ворухобитимуть пристрасті чи ні - це підвладне нам.

2. *Помисел черевоугодництва* нашіптує монахові скоріше відступити від трудів подвижництва, лякаючи його хворобами шлунка, печінки, селезінки, водянкою або якоюсь іншою важкою недугою, браком ліків і відсутністю лікарів. Притім наводить на пам'ять декотрих братів, яких справді спіткали такі хвороби. Буває, що іноді ворог спонукує самих братів іти до посників і розповісти їм про свої недуги, додаючи, що це сталося від занадто суворої здержливости.

3. *Демон розпусти* збуджує тілесну похоть і найбільше нападає на здержливих, аби вони припинили стриманість, бо від неї, мовляв, нема їм і так ніякої користи. Оскверняючи душу, цей демон примушує її і на відповідні діла, чинячи так, що вона неначе говорить і чує деякі слова - ніби сама дія відбувається перед її очима.

4. *Грошлюбство* зроджує в уяві монаха довголітню старість, нездатність до праці, голод, хвороби, убогство та - як важко приймати від інших те, чого потребуєш.

5. *Журба* деколи приходить тому, що не маємо того, чого бажаємо, іноді ж - просто супроводжує гнів. Через те, що позбавлені бажаного, вона починається так: спочатку помисли викликають у пам'яті дім рідних і колишнє життя. Побачивши, що душа не суперечить цьому, а прямує за ними і мисленно розливається в тих згадках, тоді, схопивши її, занурюють у печаль, і тому, що нема в неї того, і тому, що й бути не може - через її теперішнє життя. І чим більше бідна душа розчулюється у перших помислах, тим більше її разять і долають другі.

6. *Гнів* - пристрасть найшвидша. Вона миттєво спалахує проти того, хто нібито обманув або ошукав вас. Гнів усе більше й більше робить душу жорстокою, під час молитви викрадає ум, наочно представляючи перед ним уявного винуватця. Буває, що гнів часом, залишившись у душі й перемінившись у ворожнечу, спричинює вночі тривогу, муку тіла, жах смерті, уявний напад отруйних гадюк і звірів. Усе це стається через ворожнечу й супроводиться багатьма помислами, в чому кожен сам може переконатися.

7. *Біс суму, нудьги, зневіри*, який називається також полудневим (Пс. 91:6), є найпідступнішим з усіх бісів. Він приступає до монаха близько четвертого часу (десятої ранку) і крутиться коло його душі до восьмого часу (другої пополудні). Спочатку примушує невдоволено позирати, що сонце заповільно рухається на небосхилі або зовсім зупинилося - і день став неначе п'ятдесятигодинним. Потім спонукує монаха частіше позирати у вікно або навіть виходити з келії - поглянути на сонце, щоби дізнатися, скільки ще до третьої години, причому не забуде вмовити його поглянути туди й сюди - чи нема когось із братів. Тут же біс викликає у нього досаду на місце, працю і на самий спосіб життя; роздратування на братів, у яких нібито змаліла любов, і взагалі нема нічого втішного між ними. Якщо тими днями хто-небудь образив монаха, то й це пригадує йому демон - помножуючи досаду. Згодом підкидав йому думку про інші місця, де, мовляв, вигідніше і де знайде все необхідне для своїх потреб; підмовляє взятись за ремесло легше, але - з більшим прибутком. До того додає, що не від місця залежить, аби догодити Господу, адже Богові можна поклонятися всюди. Нагадує про домашніх, колишні втіхи, а тут пророкує довге життя, зображає труднощі подвижництва й уживає всяких хитрощів, щоби монах, врешті зрікшись келії, тікав звідти. Після цього біса інший не одразу приступає. Але хто бореться і перемагає, у того настає стан спокою і душа сповнюється невимовною радістю.

8. *Помисел марнославства* є найвитонченішим. Він постає перед монахом, що живе праведно, тож починає голосити йому про його подвиги та збирати йому похвали у людей. Такому подвижникові ввижається, як нібито кричать вигнані ним біси, як зціляються жінки, як юрби народу тиснуться, аби лише торкнутися його одежі. Цей помисел пророкує тому монахові скорі священство, провадить до його дверей і тих, що нібито шукають його, але, почувши його відмову, змушені вести його зв'язаним проти волі, - і, збудивши таким чином у ньому пусті суєтні надії, цей демон відходить, залишаючи його на дальші спокуси або бісові гордості, або бісові печалі, котрий одразу наводить йому думки, протилежні тамтим надіям. Буває, що і демонові розпусти передає цього - недавно ще - поважного і святого ієрея.

9. *Біс гордості* буває причиною жалюгідного падіння душі. Через нього монах не визнає Бога своїм володарем, приписуючи свої заслуги лише собі, зверхньо ставиться до братів, вважаючи їх неуками, бо не всі так високо думають про нього. За гордістю настає гнів та журба, і останнє зло - нестямність та шаленство, а також бачення багатьох демонів у повітрі.

8

Думки, пов'язані з главою про вісім помислів

1. Є п'ять діл, з поміччю яких здобувається Боже благословення. Перше - чиста молитва; друге - спів псалмів; третє - читання *Божественних Писань*; четверте - щирий жаль

за свої гріхи, пам'ять про смерть та страшний суд; п'яте - рукоділля.

2. Якщо хочеш у тілі служити Богу подібно до безтілесних, - намагайся безнастанно та сокровенно молитися в серці. Бо так душа твоя ще перед смертю уподібниться до Ангелів.

3. Як наше тіло - коли душа вийде з нього -стає мертвим і тхне смородом, так і душа, в котрій не твориться молитва, - мертва і смердюча. Про те, що відречення од молитви треба вважати гіршим від тілесної смерти, явно вчить нас пророк Даниїл, який готовий був радше вмерти, аніж позбавити себе молитви хоч на якийсь час. Бога треба згадувати частіше, аніж дихати.

4. До кожного подиху додавай тверезе призивання Ісусового Імени та думку про смерть з покорюю. Обидва ці діяння приносять велику користь душі.

5. Чи хочеш, аби Бог знав тебе? Тоді все роби для того, щоб тебе якомога менше знали люди. Коли постійно будеш пам'ятати, що Бог є свідком усього того, що чиниш ти душею й тілом, то в ніякому ділі не згрішиш і Бог житиме в тобі.

6. Нічим людина настільки не уподібнюється до Бога, як добродіянням. Але, чинячи добро іншим, усіляко треба остерігатися, аби не обернути це на промисел.

7. Гідним Бога, врешті, зробить тебе те, що ти не чиниш нічого, що було б не гідне Його.

8. Бога тоді преславно вшануєш, коли з поміччю чеснот відтвориш у своїй душі Його подобу.

9. Люди стають ліпшими, коли наближаються до Бога.

10. Мудру людину, що Богові віддає честь і поклоніння, Сам Господь знає. Тому вона нітрохи не турбується, коли її не знають люди. Розсудливість -у тому, щоби ту частину душі, де знаходиться гнів, збуджувати до внутрішньої боротьби. Мудрість - у тому, щоби спонукувати ум до постійного уважного чування. Правда - в тому, аби ту частину, де гніздиться жадоба, спрямовувати тільки до чеснот та Бога. Мужність - у тому, щоби вміло правити п'ятьма чуттями й не допускати, щоби через них осквернялась наша внутрішня людина (тобто - дух) або зовнішня - тіло.

11. Душа є субстанція жива, проста, безтілесна, невидима для тілесного зору, як також - безсмертна, обдарована умом і розумом. Як око в тілі, так ум - у душі.

12. З розумних піднебесних створінь - перші борються, другі обороняють, треті - нападають. Борються люди, обороняють Ангели Божі, а нападають нечисті сили. Але не через знесилення тих, які охороняють, і не з надміру сил тих, що нападають, а з безпечности тих, котрі борються, буває так, що пізнання Божественних речей і самого Бога не вкорінюється в нас.

13. Зло не субстанція, а - позбавлення добра, подібно до того, як темрява є ніщо інше, як відсутність світла.

14. Необережною і непередбачливою буває простота; і зла не запідозрює той, хто вільний від зла.

15. По правді, блуд - безглуздий, і нема нічого такого, що б спонукало розпусних людей взятися за розум.

16. Чисті, сповнені благодати душі дивно проникливі, одразу зауважують диявола і проганяють його, хоча він дуже хитрий і в своїх нападах вельми злопідступний.

17. Нічим Бога так не умилюєш, як тілесною здержливістю.

18. Хтось із святих Отців сказав, що той, хто не може прийняти строгого і многотрудного монашого життя, зуміє іншим способом осягнути спасіння. Якщо буде мати довір'я до монахів, їх потішати й доставляти їм необхідне, то це не з останніх діл, що ведуть до спасіння.

19. Проводь ніч у молитвах - і твоя душа скоро знайде втіху.

20. Читай зі спокійним духом, аби ум твій безустанно споглядав дивні діла Божі, ніби підтримуваний чиєюсь простягнутою рукою.

21. Спання вдень вказує на хворобу тіла або на лінивість душі, її безпечність або недосвідченість.

22. Кожна душа благодаттю Духа Святого, власним трудом та ретельністю може зібрати і поєднати в собі: слово з умом (красномовство з освітою ума), дію зі спогляданням, чесноту з наукою, віру з пізнанням, що вільне від усякого забуття, і притому так, аби жодне з них не було ні більшим, ні меншим за інші. Бо тоді вона з'єднана тільки з Богом: правдивим, благим і Єдиним.

23. Є вісім помислів, від котрих родиться всякий гріх. У самітників - помисли нудьги, марнославства, гордості, грошлюбства, печалі; а в тих, що живуть під проводом інших (в кіновіях), - помисли черевоугодництва, гніву і розпусти.

9

Настанови братам, які живуть у кіновіях та притулках для подорожніх

1. Спадкоємці Божі, послухайте слово Боже! Співспадкоємці Христові, вслухайтеся в заповіді Христа!

2. Віра - початок любови, її кінець - пізнання Бога.

3. Страх Божий оберігає душу; тверезість утверджує її.

4. Терпіння мужа породжує надію; добра надія прославить його.

5. Хто підкорив свою плоть, - досягне безпристрасності; хто ж підкорився їй, - буде страждати через неї.

6. Дух розпусти - в тілах нездержливих; дух же чистої стидливості - в душах повдержливих.

7. Усамітнення з любов'ю очищує серце; віддалення від інших з гнівом - збурює його.

8. Ліпше бути серед тисяч людей з любов'ю, аніж самотньо ховатися в перегах з ненавистю.

9. Хто плає злопам'ятність у душі своїй, той подібний до такого, що ховає вогонь у соломі.

10. Не давай тілові своєму багато їжі - і не побачиш уві сні нечистих сновидінь, бо як вода гасить вогонь, так голод - нечисті мрії.

11. Муж гнівливий - боягуз, а лагідний не знає страху.

12. Сильний вітер проганяє хмари, а злопам'ятність - добрі почуття з душі.

13. Хто молиться за ворогів, той не пам'ятатиме зла; і хто пильнує свої уста, той не образить ближнього.

14. Якщо образить тебе брат твій, - введи його до свого дому, і до нього не вагайся ввійти та переломити з ним хліб твій. Так вчинивши, визволиш душу свою (від заколоту), і не буде це тобі спотиканням під час молитви.

15. Не знайде багатий пізнання, і верблюд не пройде крізь вушко голки, але для Бога нема нічого неможливого.

16. Хто любить гроші, - не бачити такому пізнання, а хто збирає їх, - той потьмарюється (неуцтвом).

17. У наметах смиренних спочиває Господь; в домах же гордих помножується прокляття.

18. Зневажає Бога той, хто переступає закон Божий; хто ж зберігає його, той прославляє свого Творця.

19. Душі праведних супроводжують Ангели, а душі злих забирають демони.

20. Куди входить гріх, туди й неуцтво; серця ж праведних сповнюються пізнанням.

21. Ліпша бідність зі знанням, аніж багатство з неуцтвом.

22. Найвища окраса голови - корона; вища окраса серця - пізнання Бога.

23. Хто милосердний до бідних, той викорінює гнів, а хто годує їх, - той сповниться благами.

24. У лагідному серці спочиває премудрість; основа ж безстрастя - душа добродійна.

25. Хто часто молиться, той уникає спокуси; серце ж недбалого тривожать помисли.

26. Не насолоджуйся вином - і не приманить тебе плоть.

27. Не годуй досита свого тіла - і скверні помисли змаліють в тобі.

28. Не кажи: «Нині празник (Пасха) - вип'ю вина» або «Завтра П'ятдесятниця - поїм м'яса». Для монахів свята не для того, щоби наповнювати черево.

29. Пасха Христова - перехід від гріха до чеснот і покаяння; п'ятдесятниця ж - воскресіння душі.

30. Свято Господнє - забуття лих; хто ж пам'ятає зло, - того охопить плач.

31. Празник Божий - істинне знання; хто ж прислухається до неправди й оман, - той помре страшною смертю.

32. Ліпше піст із чистим серцем, аніж насичення - в нечистоті душі.

33. Хто винищить лукаві помисли в серці своїм, - той викоринить зло в собі.

34. Монах, що любить сон, впаде у будь-яке зло; а той, який полюбив чування, - злетить, як птиця.

35. Чуваючи, не прислухайся до пустих балачок і не відкидай духовних слів, тому що Бог споглядає на серце твоє і не вибавить тебе від гріха твого.

36. Довгий сон наводить спокуси; чування ж розганяє їх.

37. Тривале спання знечує серце, чування ж загострює ум.

38. Як вогонь розтоплює віск, так ревні чування - злі помисли.

39. Ліпше вже спати, аніж теревенити пусте.

40. Ангельське сновидіння веселить серце, а демонське - збурює його.

41. Покаяння та смиренність відновлюють душу; милостиня ж і лагідність укріплюють її.

42. Пам'ятай завжди про Отця свого Небесного та не забувай ніколи про останній суд - і не впаде у гріх душа твоя.

43. Якщо дух смутку спостигне тебе, не покидай келії своєї та не виходь з неї під час журби: бо як очищується срібло тертям, - так блиститиме серце твоє, якщо збережеш непохитність.

44. Дух смутку відвертає сльози, а дух журби придушує молитву.

45. Як не тримаєш скорпіона за пазухою, так і не тримай поганої думки у серці своїм.

46. Як золото й срібло випробовуються вогнем, так серце монаха - спокусою.

47. Хто не осягає пошукуваної слави, - стає сумним, а хто здобуває її, той гордиться.

48. Не впускай гордості в серце своє і не кажи перед Богом: «Я і сам маю силу», - щоби Господь не покинув душі твоєї і злі біси не упокорили її. Тоді збентежать тебе вороги твої, і нічні страхіття охоплять тебе.

49. Посудиною досконалою є чиста душа; нечиста ж сповниться горем.

50. Без молока не вигодуєш дитини; а без безпристрасности не возрадується душа.

51. Любові передує безпристрасність; пізнанню ж передує любов.

52. Страх Божий породжує премудрість, віра ж Христова дає страх Божий.

53. Стріла вогненна запалює душу, але муж добродійний гасить її.

54. Слухай, монаше, слів отця свого і його настанов. Так уникнеш лихих думок - і злі демони не переможуть тебе.

55. Розтратник у монастирі обурює душі братів; хто розтринькує монастирське добро, - той святотатствує.

56. Хто погано говорить про брата свого, - пропаде; хто презирливо ставиться до нужденного, - не побачить світла.

57. Не кажи: «Нині перебуду, а завтра піду (з монастиря)», бо не від мудрости надумав це ти.

58. Монах-бродяга придумує собі всілякі виправдання і, повернувшись, - обманює старця свого.

59. Хто гарно вдягається і набиває черево своє, той пасе сороміцькі думки і не потрапить до збору Святих.

60. Коли підеш до села, не наближайся до жінок і не заводь з ними розмов, - інакше, як риба, що проковтнула гачок, потягнеться вслід за ними душа твоя.

61. Великодушний монах досягне безпристрасности; хто ж засмучує братів, - буде

ненависний.

62. Лагідного монаха любить Господь, а сварливого відганяє од Себе.

63. Якщо брат засмучений, - утіш його, і якщо уболіває, - співстраждай йому: роблячи так, утішиш серце його і скарб великий збереш собі на небі.

64. Не прихилий вуха свого до розмов супроти старця твого і не збуджуй проти нього душу того, хто не шанує його, - аби не прогнівався на тебе Господь через діла твої і не викреслив тебе із книги живих.

65. Лінивий монах зазнає багато шкоди, а якщо буде вперто чинити своє, то позбудеться й монашої рясни.

66. Монах двоязичний збурює братію, а вірний приносить мир.

67. Хто покладається лише на себе, - впаде; хто ж упокоряє себе, - буде вивищений.

68. Не насичуй безмірно черева свого - і нічний сон не подолає тебе. Так скоро очистишся, і Дух Господній зійде на тебе.

69. Співом псалмів приборкується гнів, а великодушністю відганяється страх.

70. Хто часто бенкетує, - світло померкне для нього, а душу його огорне темрява.

71. Помірно їж та пий воду - і дух розпусти втече від тебе.

72. Не підставляй ноги братові своєму і з його падіння не втішайся, бо Господь бачить серце твоє і покине тебе в день смерті.

73. Хто спокушає мирян, той не зостанеться без покарання, і хто ображає їх, - той безчестить своє ім'я.

74. Хто любить мир, той скуштує зі стільника його меду; а хто помножує його, - той сповниться медом.

75. Шануй Бога - і пізнаєш безтілесних; служи Йому - і Він покаже тобі мудрість віків.

76. Тіло Христове - діяльні чесноти; хто споживає Його, - стане безпристрасним.

77. Кров Христова - розпізнавання діянь; хто п'є Її, - просвітиться Нею.

78. Груді Господні - пізнання Бога; хто спочине на них, буде богословом.

79. Сповнений пізнання і творець добра зустрілися разом, посередині між них - Господь.

80. Не покидай віри твого Хрищення і не втрачай печаті духовної, щоби Господь перебував із душею твоєю й оберігав тебе в дні зла.

81. Промови еретиків - вісники смерті; хто слухає їх, той погубить душу свою.

82. Нині послухай мене, сину мій: не наближайся до дверей мужів невірних і не ходи поміж їхніми тенетами, щоби не заплутатись.

83. Віддали душу свою від неправдивого знання. Я часто говорив з ними (заблуканими) і їхні промови досліджував, і знайшов у них отруту зміїну. Хто приймає їх, - загине, а хто любить їх, - сповниться злом.

84. Бачив я мудрування їхніх батьків, але не бачив світла істини в їхніх словах.

85. Дороги Провидіння оповиті хмарами і незбагненні для розуму путі Його, але муж добродійний пізнає їх.

10

Настанови дівственницям

1. Люби Господа - і Він возлюбить тебе; служи Йому - і Він просвітить серце твоє.

2. Шануй матір свою (ігуменю), як Матір Господню, і не ображай сивини тієї, котра породила тебе (духовно).

3. Люби сестер, як доньок матері своєї, та не покидай дороги миру.

4. Схід сонця нехай застане молитовник у руках твоїх, а після восьмої години - рукоділля.

5. Молися безнастанно і пам'ятай про Христа, Який віродив тебе.

6. Уникай зібрань мужів, аби не з'явився ідол у душі твоїй та не став тобі спотиканням під час молитви твоєї.

7. Маєш возлюбленого Христа, відкинь же всіх чоловіків - і не буде докоряти тобі

життя твоє.

8. Роздратування і гнів віджени од себе, і злопам'ятність хай не скніє у серці твоєму.

9. Не кажи: «Нині попоїм, а завтра буду постити», - бо не знаєш, чи настане завтрашній день.

10. Їсти м'ясо - не добре, а пити вино - не пристойно. Те й інше дозволено тільки хворим.

11. Діва неспокійна не спасеться, а та, що живе втіхами, не побачить Жениха свого.

12. Не кажи: «Засмутила мене раба (послушниця) - відплачу їй», бо нема рабства між доньками Божими.

13. Не слухай розмов суєтних і тікай від чуток старих пліткарок.

14. На бенкети, де пиячать, не дивись і на весілля світські не ходи: нечиста-бо перед Господом всяка діва, яка робить це.

15. Відкривай уста свої для слова Божого, але стримуй їх від багатослів'я.

16. Упокоряйся перед Богом, і вивищить тебе Його правиця.

17. Не відвертайся од бідного в час нужди його - і не забракне оливи в світильнику твоєму (в час потрібний).

18. Твори все заради Господа і не шукай слави людської; слава людська - як цвіт трави, слава ж Господня триватиме повіки.

19. Діву лагідну любить Господь; діва ж гнівлива ненависна Йому.

20. Слухняна діва привертає милість; та, що любить суперечки, є вельми нерозумною.

21. Діву, що нарікає на все, погубить Господь, ту ж, що вдячна за все, - визволить од смерти.

22. Соромом є сміх і безстидство (очей); кожна нерозумна впаде у них.

23. Хто прикрашає себе одежами, - втрачає і стидливість погляду.

24. Не затримуйся з мирянами (мирянками), аби не відвернули вони серця твого і не зробили даремними поради праведних.

25. Зі сльозами молися вночі, аби ніхто не знав, що ти молишся, - і знайдеш благодать.

26. Довгі прогулянки та відвідини чужих домів розладнують спокій душі та розхитують рішучість її волі.

27. Вірна діва не боязлива, а невірна і тіні своєї страхається.

28. Котра з погордою ставиться до слабшої сестри, - віддалена буде од Христа.

29. Не кажи: «Це моє, а це - твоє», бо в Христі Ісусі все спільне.

30. Не цікався, як живе інша, й падінням сестри своєї не втішайся.

31. Послужи бідним дівам і знатністю своєю не звеличуйся.

32. У храмі Божому не зрони слова з уст своїх і ні на кого не зводи очей своїх, бо Господь знає серце твоє і всі думки твої читає.

33. Усяке лихе бажання відганяй од себе - і не переможуть тебе вороги твої.

34. Співай серцем своїм, а не тільки устами слова псалмів.

35. Як сильний вогонь важко загасити, так і зранена душа діви ледве чи зціліма.

36. Не віддавай душі своєї помислам злим, аби не осквернили вони серця твого і не відігнали од тебе чистої молитви.

37. Тяжкою є печаль і гнітючою - засмученість; але сльози до Господа перемагають їх.

38. Голод і спрага зморюють злі похоті; ревне чужання просвітлює розум.

39. Гнів і дратівливість відвертають любов, злопам'ятність же осоромлює дари.

40. Котра тайно обмовляє сестру свою, - залишиться поза весільною світлицею Жениха: постукає до дверей, а їй не відчинять.

41. У немилосердній діви погасне світильник, і не побачить вона приходу Жениха свого.

42. Скло, впавши на камінь, розбивається на друзки; і діва, прилипнувши до мужа, - не залишиться невинною.

43. Ліпше лагідна заміжня, аніж діва запальна і гнівлива.

44. Котра зі сміхом захоплюється мовою мужа, - подібна до людини, що дала ворогам

надіти петлю на шию свою.

45. Що маргарит у золотій оправі - то дівицтво з пошаною.

46. Пісні бісівські з гусями розслаблюють душу, її рішучість. Душу свою оберігай більш за все, аби не заслужити докорів.

47. Не насміхайся і не будь співучасницею пересудниць, бо їх покине Господь.

48. Не осуджуй сестри, яка їсть, і своєю здержливістю не звеличуйся, бо не знаєш, що думає про вас Господь і котра із вас стане перед Його обличчя.

49. Котра жаліє, що очі її посивіли і тіло зів'яло, - не буде радіти з безпристрасности.

50. Тяжкою є стриманість і ледве керованою -чистота, - але нема нічого солодшого від Небесного Жениха.

51. Бачив я мужів, які псували дів своїми науками і чинили їхнє дівицтво даремним.

52. Ти ж, діво, слухай навчання Божої Церкви -і ніхто інший не переконає тебе.

53. Бог сотворив небо і землю та дбає про них. Нема Ангела, котрий не міг би згрішити, і нема біса - злого від природи. Одне й друге Бог сотворив зі свобідною волею.

54. Як людина складається з тлінного тіла і розумної душі, так і Господь наш дійсно родився як людина, але без гріха; дійсно споживав, дійсно розіп'явся - не був Він привидом в очах людей.

55. Буде воскресіння мертвих, світ цей перейде, і ми зодягнемоя в духовні тіла. Праведні успадкують світло, а грішники поринуть у темряву.

56. Очі діви побачать Бога, вуха її почують слово Його.

57. Дівственна чистота приємна Господу, і діва чиста прийме вінець з рук Жениха свого.

58. Одяг весільний буде їй даний, і з Ангелами возторжествує вона на небесах.

59. Непогасно буде палати лампада її, ані оливи не змаліє у світильнику її; вічні багатства вона прийме і Царство Боже успадкує.

60. Пам'ятай про Христа, Який береже тебе, і не забувай Тройцю Єдиносущну, що їй поклоняємося.

11

Про різні порочні помисли⁸

1. З бісів, які протистоять діяльному життю, першими на бойовищі виступають ті, котрим довірені похоті або - пожадливісті червоугодництва, також ті, що вселяють у нас грошолобство, як і ті, що закликають шукати слави людської. Усі ж інші, стоячи за ними, беруть вже уражених ними. Бо не потрапить в обійми чужоложства відразу той, хто не впає спочатку від червоугодництва; не запалає гнівом той, хто не байдужий до наїдків, грошей або слави; не уникне біса журби той, хто не зазнав наперед якоїсь втрати в усьому цьому; не уникне гордості - цього першого диявольського породження - той, хто не вирвав з себе *кореня усього лиха - грошолобства* (1 Тим. 6:10). Тож неможливо людині піддатися якомусь демоні, якщо не буде вона спочатку уражена цими головними. Тому саме ці три помисли навіював колись диявол і Спасителеві. Перший - коли нашіптував, щоб каміння стало хлібом; другий - коли обіцяв увесь світ, якщо Ісус упаде ниць і поклониться йому; і третій - коли запевнював, що прославиться тим і ніякої шкоди не зазнає, кинувшись додолу (Мт. 4:1-11). Але Господь, будучи вищим за все це, повелів дияволу відійти геть, навчаючи тим і нас, що неможливо відігнати лукавого, якщо не знехтуємо цими трьома помислами.

2. Усі демонські помисли вносять до душі уявлення чуттєвих речей, і ум, прийнявши їх, відтворює, "прокручує" їх у собі. Отже, з самого помислу можна дізнатися, який демон наблизився до нас. Наприклад, якщо в уяві нашій з'явиться обличчя того, що спричинив нам шкоду або зневажив нас, то з усього видно, що наблизився до нас біс злопам'ятности; якщо

⁸ Ця стаття поміщена в творах Ніла Преподобного. Але оскільки розділи її цілком збігаються з розділами Евагрія, - то, думасмо, ця стаття внесена до творів Ніла помилково. Укладачі Добротолюбія взяли її, очевидно, з повного зібрання писань Евагрія.

ж згадаються гроші або слава, - з цього неможливо не впізнати, хто бентежить нас. Так само і з інших помислів легко визначити, хто стоїть перед нами і нав'язує їх. Не говорю, зрештою, щоби всі спогади про ці речі були від бісів, бо і самому умові людини властиво відтворювати в уяві те, що було; але тільки ті зі споминів - від бісів, котрі одночасно збуджують роздратування або похоть, що неприродно. Через розтривоження цих сил ум в думках чужоложить і лається, забуває про Бога, свого Законодавця, бо ж просвітлення (тобто - спокійне богодумання) буває лише в опанованому умі, коли знешкоджено помисли, які відтворюють речі під час молитви.

3. Див. гл. 63. *Глави про діяльне життя до Анатолія.*

Про сновидіння

4. Гідне роздуму те, як біси у сонних мріях викликають і відтворюють образи в нашому умі. Подібно зазвичай буває з умом (і наяву), коли він або очима бачить, або вухами чує чи іншим якимсь чуттям сприймає щось зовні й утримує це в пам'яті; пам'ять же, приводячи в дію те, що отримала через тіло, вносить образи в ум. Отож мені видається, що демони (у сновидіннях) вкладають образи в ум, пускаючи в рух пам'ять, бо ж органи чуття під час сну бездіяльні. Але знову виникає питання: як вони урухомлюють пам'ять? Може, через пристрасті? Так (якщо мати на увазі пристрасні сні), і це стає очевидним із того, що чисті й безпристрасні не переживають нічого подібного. Але буває і простий (безпристрасний) порух пам'яті, який походить від нас самих або від святих сил, коли уявляється, що ми розмовляємо і вечеряємо зі Святими. Зрештою, треба мати на увазі, що як конкретні образи душа сприймає через тіло, так пам'ять викликає їх і без тіла (пристрасно або безпристрасно). Те саме буває і під час сну, коли тіло спочиває. Бо як про воду можна згадати і від спраги, і без неї, так і про золото можна згадати і з захланности, і -без неї. Те саме буває і стосовно інших речей (як наяву, так і вві сні). А що ум знаходить (або відтворює у собі під час сну) такі або інші мрії, то в цій різниці добачай підступність демонів, які в усьому мають на меті нашу погибель. Притому демони користуються і зовнішніми речами, викликаючи мрії.

5. Багато чого сприяє різним видам демонів, і для всіляких їхніх хитрувань дуже придатна наша дратівливість, особливо якщо вона настає не тоді, коли вимагає цього її ество. Тому жоден із них не відмовляється збуджувати її вдень і вночі. Але коли бачить, що зв'язана вона лагідністю, тоді насамперед старається під якими-небудь, справедливими нібито, приводами розбурхати її, аби, зворуховившись, стала вона здатною для втілення їхніх звірячих намірів. Тому за жодних обставин: ні зі справедливих, ні з несправедливих причин не треба допускати збудження гніву, щоби не дати небезпечного меча в руки тим, які навіюють нам недобре. А це, як я знаю, робить багато хто, з найнікчемніших причин розпалюючись більше, ніж личить. То ж через що, скажи мені, так швидко ти дратуєшся, якщо знехтував наїдками, грішми і славою? Нащо годуєш пса, давши обіт нічого не мати? Якщо він гавкає і кидається на людей, то, очевидно, маєш ти щось затаєне всередині й бажаєш це зберегти. Я переконаний, що такий - далекий від чистої молитви, бо гнів - губитель її. Крім того, дивуюсь, як забув він Святих: Давида, котрий взиває - *Лиши гнів, покинь пересердя* (Пс. 37:8); Проповідника, який заповідає - *Гони тугу з твого серця й віддали від себе лихо* (Проп. 11:10); Апостола, що велить завжди і на всякому місці зводити до неба чисті руки без гніву й суперечки (1 Тим. 2:8). Не чогось іншого навчає нас і древній звичай - проганяти з дому собак під час молитви; бо цим дається зрозуміти, що в тих, які моляться, не повинно виникати гніву. Хтось із поганських мудреців твердив, що жовч і стегно не споживають боги, можливо, сам не розуміючи того, що говорив, бо жовч - символ гніву, а бедро - знак тваринної похоти. (Доповн. від Ніла Преп.).

А про те, що не треба турбуватися за одяг або наїдки, зайве, - думаю, - і писати, коли Сам Спаситель в Євангелії забороняє це, кажучи: *Не турбуйтеся вашим життям, що вам їсти та що пити; ні тілом вашим, у що одягнутись* (Мт. 6:25). Бо так роблять погани невіруючі, що відкидають Господній Задум і заперечують Творця; а християнам це повинно бути цілком чуже після того, як вони назавжди увірували, що і два горобці, продані за

одного шага, перебувають під наглядом святих Ангелів. Та демони зазвичай після нечистих помислів нашіптують і помисли многоклоптіливості, щоби відхилити душу людини од Ісуса, бо в *народі* панувало таке розуміння, що *слово*, приглушване клоптіливими помислами, зоставалося без *плоду* (Мт. 13:22). Ми ж *залишимо на Господа нашу турботу* (Пс. 55:23), *задоволені тим, що маємо* (Євр. 13:5), аби, ведучи скромне життя, в убогій одежі день за днем позбуватися цих збудників марнолюбства. Кому ж соромно ходити в убогій одежі, той нехай згадає святого Павла, як він у *холоді й наготі* (2 Кор. 11:27) надіявся отримати *вінець справедливості* (2 Тим. 4:8). Оскільки святий Павло назвав цей світ видовищем і поприщем (1 Кор. 9:24), погляньмо, чи може той, хто зодягнувся у помисли многоклоптіливості, *бігти до мети, по нагороду високого Божого покликання у Христі Ісусі* (Флп. 3:14) і *боротися проти начал, проти властей, проти правителів цього світу темряви* (Еф. 6:12)? Я ж заперечую це, напоумлений тим, що буває на видовищах, бо борцеві напевно перешкодить одежа, спутуючи його (як розум зв'язують помисли клоптіливості), якщо вірити слову, котре каже, що ум невідлучно перебуває при своєму скарбі. Бо сказано: *Де твій скарб, там буде і твоє серце* (Мт. 6:21).

6. З-поміж помислів одні нищать, інші бувають нищеними: або злі нищать добрі, або навпаки -добрі нищать лихі. Святий Дух зважає на помисел (котрий має першість і перевагу) і згідно з ним осуджує або виправдовує нас. Маю я який-небудь намір, наприклад, приймати подорожніх, і маю його заради Господа, але намір цей, з приходом спокусника, - буває знищений, бо той намовляє приймати подорожніх задля слави. Або ж: маю я думку приймати подорожніх, щоби хизуватися перед людьми, але й ця думка, - коли приходить краща, -знищена буває нею, бо вже ця остання скеровує нашу добротність більше до Господа і спонукує нас творити добро не задля людей. Отже, якщо врешті й у самих вчинках зостанемось при перших думках, зазнаючи від других тільки спокушування, то згідно з цими первородними думками одержимо і відплату, бо як люди, що перебувають у борні з демонами, не маємо ми сили постійно утримувати істинний помисел неоскверненим, - як і навпаки: негідний помисел не може залишатися в нас без того, аби не виникало бажання повстати проти нього помислом добрим - бо ж є у нас незнищимі зерна чеснот. А втім, якщо якийсь із помислів, що нищить, заціпеніє, то займає місце спокушуваного (тобто цілком витісняє перший помисел), і людина, врешті, починає діяти, спонукувана уже цим помислом.

7. Між помислами ангельськими, людськими і бісівськими є різниця, як ми переконалися завдяки тривалим спостереженням, а саме: ангельські дошукуються суті речей і досліджують їхнє духовне значення. Для чого, наприклад, створене золото і чому воно розсіяне у вигляді піску десь у нижчих шарах землі й відшукується з великим зусиллям і трудом? Як уже знайдене - промивають його водою, піддають вогню і аж тоді віддають до рук умільців, котрі роблять із нього для святині свічник, кадильницю, квіти і лампи (2 Хр. 4:21), з котрих не п'є вже нині цар вавилонський (Дан. 5:3). З благодати Спасителя, Клеопа приносить палаюче від цих таїнств серце. Демонський помисел того не знає й не розуміє, а безсоромно викликає лише чуттєву жаду золота і провіщає майбутню втіху й славу, яка від нього повинна настати. А людський помисел не шукає ні посідання, ні не цікавиться, символом чого служить золото, - маючи перед собою лише простий образ золота, без пристрасти та користолюбства. Подібні ж міркування треба буде висловити й про інші речі, якщо хтось почне таємно вправляти ум свій згідно з цим зразком.

8. Є помисел, що його варто назвати мандрівним. Він турбує брата переважно під ранок і водить ум з міста до міста, від села до села, з дому в дім. Причому монах спочатку просто розмовляє, а згодом заговорюється із декотрими знайомими до того, що змінює свій стан, підлаштовується до тих, з котрими зустрівсь, віддаляється непомітно від усвідомлення Бога й чесноти і - забуває про своє звання й обіт. Отже, пустельникові треба пильнуватися від цього біса, зауважувати, звідки він приходить і де пристає, бо даремно і не випадково робить він таке велике коло, - а з наміром порушити спокій монаха, щоби ум, розпалившись усім цим і сп'янівши від багатьох бесід, зараз же піддався демонові розпусти, гніву чи

журби, котрі найбільше шкодять чистоті його серця. Але ми, якщо хочемо ліпше зрозуміти підступи цього біса, - не відразу протиставляймося йому і не відкриваймо негайно все отцям: як він уявно влаштовує в нас розмови і непомітно заганяє ум у сферу смерті, -бо від цього біс негайно втікає, щоби не бачили, як він чинить усе те. Тоді ми так нічого і не визнаємо про нього. Краще потурати (нібито) йому: хай доведе свою драму до кінця, щоби, докладно визнавши його хитрі викрути, потім змусити його втікати одним викривальним словом. Оскільки ж ум під час спокуси занепокоєний і не бачить виразно того, що діється всередині нас, то після того, як біс відійде, ось що треба зробити: сядь і сам собі пригадай, що з тобою сталося, звідки ти почав і де ходив, на якому місці опанував тебе дух розпусти, журби чи гніву і що потім з тобою відбувалося. Усе це добре запам'ятай, щоби, - коли прийде ще, - відразу ж викрити його. Зауваж і саме місце, затаюване ним, - і не підеш уже більше вслід за цим демоном. Викривай його негайно, як тільки з'явиться: спочатку назви місце, куди ти ввійшов (подумки, в першому спокусливому блуканні), потім - і друге, й третє, бо він дуже дратується, не терплячи сорому. Доказом того, як корисно завести з ним таку мову, буде втеча помислу від тебе, бо йому неможливо встояти, коли його явно викрито. Перемігши цього демона, настає переважний сон, омертвіння почуттів - холод по всьому тілі, непомірне позіхання і обважніння плечей, але все це після щирої молитви розсіює Святий Дух.

9. Ненависть до демонів співдіє нам у спасінні й дуже придатна у набутті чеснот. Та мати її в собі постійно нам не до снаги, бо її розсіюють духи сластолюбства, закликаючи душу жити з ними і звикати до них. Але Лікар душ це співжиття (точніше - невиліковну гангрену) лікує тим, що відходить від нас, допускаючи, щоб ми вдень і вночі терпіли від демонів що-небудь страшне. Тоді душа знову набуває первісної (нормальної) ненависти до них і взиває до Господа словами Давида: *Я їх страшною ненавистю ненавиджу; вони моїми ворогами стали* (Пс. 139:22). Бо дійсно ненавидить ворогів той, хто ні ділом, ні думкою не грішить, що є ознакою найдосконалішої та первісної ще (яка була в Адамі) безпристрасності.

10. Про демона ж, який робить душу нечутливою, чи треба й казати щось? Я ж боюся навіть писати про нього. Коли він надходить, тоді відганяє людина і страх Божий, і всяку побожність; гріх не вважає гріхом і беззаконня беззаконням. Страшний суд і вічні муки тоді для неї - пусте (мимолітне) слово і сміється вона з того вогненного, воістину всепотрясаючого перевороту, - і Бога хоча й визнає, але повелінь Його знати не хоче. Б'єш себе в груди, коли душа прямує до гріха, але вона того не відчуває; говориш їй про *Писання*, а вона - як осліплена - не бачить і - як глуха - не чує. Зображаєш їй наругу від людей, та вона за ніщо має сором і не чує того, немов свиня, котра, заплющивши очі, розламала свою огорожу. Цього демона приводять помисли марнославства, якщо дозволяємо їм довго скніти в собі; і від нього, *коли б ті дні не були вкорочені, ніхто б не врятувався* (Мт. 24:22). Він із числа тих, що рідко нападають на братів (тобто -кіновітів, що є в спільноті). Причина цього очевидна: коли бачимо біди, хвороби, несподівану смерть інших, - демон той негайно втікає, бо душа, співстраждаючи, доходить до скрухи, - і засліплення, накинута на неї демоном, спадає з її очей. Цього ми (пустельники) позбавлені - через довколишню пустиню і рідкісність немічних серед нас. Засіб, яким цього особливого демона можна прогнати, Господь вказує у *Євангеліях* - відвідини хворих і тих, що в темницях: *Хворий був, і ви навідалися до Мене* (Мт. 25:36). Притому треба знати: коли самотник, зазнавши нападу цього демона, не прийняв розпусних помислів чи свого житла не покинув від засмученості, то це означає, що із небес зіслані йому терпіння і невинність. Блаженний він, сподобившись такого безстрастя! Ті ж, котрі, давши обіт у подвижництві перебувати та добровільно служити Богові, вважають за краще оселитися серед світу, хай остерігаються цього демона. Щось більше говорити або писати про нього мені соромно перед людьми.

Про духа печалі

11. Усі демони вчать душу сластолюбства - тільки демон журби того не робить. Він розладнує помисли тих, що відходять у пустиню, усуває всяку душевну приємність і

вимучує їх журбою, бо *дух прибитий висушує й кості* (Прип. 17:22). Помірно нападаючи, він додає самітникові досвіду: нехтувати всім добром цього світу, відвертатися від усякої втіхи. Але коли довго і посилено виснажує душу, тоді самітникові може спасти на думку вкоротити собі віку або втікати далеко зі свого місця. Так постраждав колись Іов, бо, знесилений цим бісом, сказав: *Коли б то Бог зволив мене розтоптати, простерти Свою руку й убити мене* (Іов 6:9). Символом цього духа служить ехидна, мала кількість отрути якої нищить інші отрути, а коли її забагато - вбиває істоту, що її прийняла. Цьому демонові віддав Павло коринтійського беззаконника, через що скоро знову писав до коринтян: *Виявіть йому любов, щоб надто великий смуток не злавав такого* (2 Кор. 2:7-8). Але цей дух, який гнітить людей, буває нагодою і для доброго покаяння. Тому святий Йоан Христитель тих, що були уражені ним, назвав поріддям гадючим, кажучи: *Хто вас навчив тікати від наступаючого гніву? Принесіть же плід, гідний покаяння, і не гадайте, що можете самі собі казати: Маємо за батька Авраама. Кажу бо вам, що Бог з цього каміння може розбудити (до життя) дітей Авраама* (Мт. 3:7-9). Зрештою, кожний, хто, наслідуючи Авраама, вийшов з землі своєї, зі своєї рідні (Буг. 12:1), став сильнішим за цього демона.

12. Хто подолав гнів, той переміг бісів; хто ж поневолився йому, - той чужий монашому життю і далекий від доріг нашого Спасителя; бо Господь, як сказано, *навчає смиренних путі Своєї* (Пс. 25:9). Тому і невловимим є ум самітника, що тікає до пристані лагідности, бо жодної чесноти так не бояться біси, як лагідности. Її здобув великий Мойсей, названий вельми тихим чоловіком понад усіх людей на світі (Чис. 12:3). І святий Давид прорік, що вона достойна пам'яті Божої, коли сказав:

Згадай, о Господи, Давидові усі його старання (Пс. 132:1). Та й Сам Спаситель велів нам бути послідовниками Його лагідности, кажучи: *Навчіться від Мене, бо Я лагідний і сумирний серцем, тож знайдете полегшення душам вашим* (Мт. 11:29). Але якщо хтось від харчів і напоїв утримується, а гнів злими помислами розбухує в собі, - такий подібний до корабля, що пливе морем, а за керманіча в ньому -біс. Тому постійно треба стежити за тим нашим псом і навчати його, щоби він, виявляючи цілковиту лагідність до всіх людей, тільки вовків роздирав, а не кусав овець.

Про марнославство

13. З-поміж усіх помислів тільки помисел марнославства багатопредметний, він охоплює майже весь усесвіт і всім бісам відчиняє двері, немов злий зрадник якого-небудь міста. Марнославство обкрадає ум самітника і, наповнюючи його багатоголоссям слів і речей, розбиває його молитви, котрими той силкується лікувати рани своєї душі. Через помисел усі раніше переможені демони знову мають вільним вхід до душі, роблячи таким чином *останнє гірше ніж перше* (Лк. 11:26). Від цього помислу зроджується і помисел гордості, який скинув з небес на землю *зразок довершеності і мудрости повноту* (Єз. 28:12). Тож відсахнись од нього, не скній у ньому, щоб *не віддати іншим твою славу, а твоїх літ - людям немилосердним* (Прип. 5:9). Цього демона змушує до втечі щира молитва. А ще - нічого самовільно не роби й не говори такого, що веде до окаянного марнославства.

14. Коли ум самітника здобуде трохи безпристрасности, тоді, осідлавши коня марнославства, починає гасати по містах, нестримно упиваючись похвалами і славою своєю. Але, за Божим Провидінням, зустріне його дух розпусти і, замкнувши до якого-небудь хліва, провчає його цим, - не покидати завчасно постелі своєї до повного одужання і не наслідувати тих нетерпеливих хворих, котрі, не одужавши до кінця, рушають у дорогу або йдуть до лазні - і від цього повертаються до них їхні попередні хвороби. Тому, сидячи в келії, будемо краще пильнувати самих себе, аби, досягаючи поступу в чесноті, стати нам неподатливими до зла; відновлюючись у пізнанні, сподобитися численних та різних споглядань, а зростаючи в молитві, ясніше бачити світло нашого Спасителя.

15. Усі демонські злодіяння описати я не в змозі й злічити усю їхню злопідступність соромлюся, боячись простодушних читачів. Зрештою, послухай про хитре лукавство духа розпусти. Коли хтось здобуде деяку безпристрасність щодо похитливості, і сороміцькі

помисли стануть у нього холоднішими, тоді біс вводить (до його думок) чоловіків та жінок і показує, як забавляються вони між собою, а самітника робить глядачем їхніх соромних порухів тіла. Але ця спокуса не з числа тих, що затримуються (в умі), бо уважна молитва і вкрай сувора дієта з чуванням та духовним спогляданням проганяє її, як безводну хмару. Але буває, що лукавий торкається навіть тіла самітника, збуджуючи в ньому дурну похоть, і придумує тисячу інших підступів, яких нема потреби обнародувати і описувати. Дуже помічним проти таких помислів є спалах гніву, спрямований на їхнього демона, котрий особливо боїться його, бо він розладнує всі його задуми. Саме це означають слова: *Тремтїть і не грішїть* (Пс. 4:5). Корисні ліки, що помічні для душі під час спокусу. Наслідують цього демона і демони гніву, зображаючи в умі самітника, нібито хтось із батьків, приятелів або рідних терпить кривду від людей нікчемних, і, збуджуючи цим його гнів, заохочує сказати або зробити що-небудь лихе тим, котрі видаються йому в умі (кривдниками). Це треба помічати і якнайскоріше позбуватись таких вигадок, щоби не стали вони для нас під час молитви тліючим недогарком. У такі спокуси впадають найбільше люди гнівливі, що легко спалахують (проти інших), далекі від чистої молитви і пізнання Спасителя нашого Ісуса Христа.

16. Задуми віку цього Господь передав чоловікові, як овець - доброму пастиреві, призначивши йому в помічники жагу і гнів, аби гнівом проганяв він вовків (бісівських), а жагою любив овець (добрі помисли) і пас їх, незважаючи на вітри й дощі, що збивають із ніг. Дав Він йому і закон, як пасти овець, і *буйні пасовиська і води тихі* (Пс. 23:2), і псалтир, і гусли, і жезл, і палицю (та й настановив), щоб від цього пастирства (і пасовиськ) живився він, одягався й збирав *сіно скошене* (Прип. 27:25). Бо *хто пасе стадо, і не живиться молоком від стада?* (1 Кор. 9:7). Отже, самітникові треба день і ніч стерегти це стадо, щоб яке-небудь новонароджене ягнятко не викрали звірі або не потрапило воно до рук розбійників. Якщо ж станеться щось подібне де-небудь у хащах, зараз же треба визволяти (викрадене) з пащі лева чи ведмедя (1 Сам. 17:34-35). А звірячохижими можуть бути: гадки про брата, якщо вони випасаються в нас з ненавистю; думка про жінку зі сороміцькими намірами; гадка про гроші й золото, коли вона породжена захланністю; і навіть думки про святі дари, якщо вони лучаться в умі з марнославством. Те саме стосується й інших помислів, якщо їх викрадуть пристрасті. Не тільки вдень треба стерегти своє стадо, але й уночі - чуванням. Бо буває, що хтось, осоромливо і лукаво замріявшись, втрачає своє. Це означає те, що сказав святий Яків: *Роздертого звірюкою тобі я не приносив; я ніс за нього втрату; ти вимагав його з руки мосї, чи воно було викрадене в мене вдень, чи викрадене вночі в мене. Ось що було зі мною: вдень з'їдала мене спека, а вночі холод, і сон тікав з моїх очей* (Бут. 31:39-40). Якщо від перевтоми навідається до нас засмученість, то, зійшовши на камінь пізнання, почнім бесіду з псалтирем, ударяючи в струни пізнання чеснотами. Будемо ж пасти овець і під Синайською горою, щоби Бог батьків наших з тернового куща і нас прикликав (Вих. 3:1-4) й дарував нам силу знаків і чудес.

17. (Див. гл. 69). Розумне єство, умертвлене гріхом, Христос пробуджує до покаяння спогляданням усіх віків (тобто колишнього, теперішнього і майбутнього); а Його Отець цю душу, що вмирає потім смертю Христовою (яка в Хрищенні або покаянні відвертається од гріха), воскрешає пізнанням Себе самого. І це означає те, що сказав апостол Павло: *Коли ж ми вмерли з Христом, то віруємо, що й житимемо з Ним* (Рим. 6:8).

18. (Див. гл. 70). Коли ум, скинувши з себе старого чоловіка, зодягнеться в нового, що від благодати, тоді й свою природу побачить під час молитви подібною до сапфіру або небесного цвіту, що *Писання* називає і місцем Божим, яке бачили старці на горі Синайській (Вих. 24:10).

19. З нечистих демонів одні спокушують нас як людей, а інші тривожать - як безмовних тварин. Перші вносять у нас помисли марнославства або гордості, заздрости або осуду, котрі невідомі жодному безсловесному. Другі ж збуджують гнів або похоть, що не походять лише від людської природи, бо ці пристрасті - спільні для нас і безмовних, але приховані в нас під розумною природою (тобто стоять нижче від неї чи - під нею). Тому Дух

Святий, маючи на увазі помисли, що властиві лише людям, говорить: *Я мовив: Ви - боги й сини Всевишнього усі ви. Однак, помрете, як усі люди, і впадете, як кожний князь* (Пс. 82:6-7). Маючи ж на думці помисли, притаманні як людям, так і безмовним, застерігає: *Не будьте, як той кінь, немов віслук той нерозумний, що запал їхній треба віжками й вудилом гамувати, а то до тебе не підійдуть* (Пс. 32:9).

20. Коли якийсь ворог (помисел) уразить тебе, і ти бажаєш, згідно з написаним, повернути його меч до серця його (Іс. 36:15), то вчини так. Розглянь детально привнесений тобі помисел: чим він є, з чого складається, і що власне з нього уражає ум. Припустимо, що насланий на тебе помисел - грошолюбство. Розчленуй його на ум, який його прийняв, на гадку про золото, на саме золото і на грошолюбну пристрасть. Нарешті спитай себе: що з усього того є гріхом? Чи ум? Але як же тоді він є образом Божим? Гадка про золото? Та хіба може це твердити той, хто має розум? Тож чи не саме золото є гріхом? Але тоді для чого воно було створене? Отже, застається вбачати гріх у четвертому

(тобто в грошолюбній пристрасті), що не є ні самостійною річчю, ні поняттям про річ, але якоюсь жадобою, що ненависна людині. Породжена спотвореним волевиявленням, вона спонукає ум нерозумно користуватися творіннями Бога, і саме цю жадобу закон Божий велить поборювати. Коли почнеш так досліджувати, - помисел щезне, будучи розчленованим і викритим. Демон же втече, як тільки твоя думка піднесеться вгору, окрилена таким пізнанням.

Якщо ж ти не хочеш повертати проти насланого на тебе помислу його ж меч, а бажаєш спершу поцілити його з своєї праці, то візьми й собі камінь зі своєї пастирської торби і ось так розміркуй: чому Ангели і демони мають доступ до нашого світу, а ми до їхніх світів не маємо? Бо ні Ангелів більше наблизити до Бога, ні бісів зробити ще нечистивішими нам і на думку не спадає. Також (і про те згадай), *як впав із неба блискучий син зірниць* (Іс. 14:12), *і вмиє під ним черепки гострі; мов у казані кипить під ним безодня, йому море, мов горщик на пахоці* (Іов 41:22-23), всіх бентежить своєю злобою і над усіма бажає панувати. Такі роздумування дуже дошкуляють демону й змушують утікати все його полчище. Але так міркувати можуть тільки ті, котрі вже трохи очистились і дещо вникли в природу помислів. А нечисті не здатні так розважати. Навіть коли їх навчать інші, - не будуть вислухані, якщо під час борні в них самих постає розгубленість та хаос - через пристрасті. Бо конче потрібно цілому полчищу чужоплемінників стояти сумирно, щоб один Голят виступив проти нашого Давида. Так і щодо інших нечистих помислів будемо користуватися і таким (вказаним спершу) продумуванням (аналізом помислу), і цим (другим) видом борні.

21. Коли якісь нечисті помисли поспішно втікають од нас, - пошукаймо причини: чому так сталося. Чи це тому, що важко досягнути те, що пропонує нам помисел, чи через властиве нам безстрастя ворог не зміг нічого вчинити нам? Наприклад, якщо хтось із самітників уявить собі, що йому доручене духовне правління головного міста, то очевидно, що помисел втече з першої причини - через недосяжність самого предмета; але якщо хтось уявить, що він - правитель якогось містечка (бо це насправді може бути здійснимим), та все ж поставиться до помислу зі зневагою, то цей блаженний уже безпристрасний. Так само і за інших обставин відкриється, чому помисли так скоро втікали, якщо застосуємо такий спосіб дослідження. Це нам необхідно знати, щоб подвоїти наші старання і пізнати, чи перейшли ми Йордан і знаходимося близько до *пальмового міста* (Втор. 34:3), чи ще в пустині перебуваємо і нас б'ють чужоземці.

Надто вправним і винахідливим на спокуси, - як мені видається, - є демон грошолюбства. Часто, будучи пригніченим через цілковите монаше зречення від усього земного, він бере на себе вигляд економа і вбоголюбця. Гостинно приймає подорожніх, котрих зовсім і нема; посилає (в своїй уяві) усе необхідне нужденним; відвідує буцімто міські темниці, викупляє полонених, радить багатим жінкам, з ким вони повинні співстраждати та на що потратити своє майно... Так непомітно спокусивши душу, демон облутує її помислами грошолюбства і передає помислові марнославлення. Цей же біс вводить на арену уяви багатьох, що прославляють Господа за такі його (самітника)

зарядження, а декотрих змушує тихенько говорити між собою про його майбутнє священство, провіщає смерть теперішнього священника, додаючи, що саме йому не уникнути (вибрання). Бідний розум, облутавшись такими помислами, сперечається з тими, котрі не приймають його, а тим, котрі приймають, - щедро роздає подарунки і з вдячністю та радо приймає їх від них, декотрих же (противників) передає суддям і вимагає прогнати їх із міста. Оскільки такі помисли кружляють внутрі, приходять демон гордості, частими блискавками пронизує келію, напускає крилатих зміюк і - як останнє лихо - позбавляє монаха розуму. Але ми, молячись, аби згинули такі помисли, постараймося в доброму наставленні зжитися з убогістю. *Ми бо не принесли на світ нічого, та й винести нічого не можемо. А маючи поживу та одежу, цим будемо вдоволені* (1 Тим. 6:7-8), пам'ятаючи, що сказав далі святий Павло: *Бо корінь усього лиха - грошолобство* (1 Тим. 6:10).

22⁹. Усі нечисті помисли вкорінюються в нас через пристрасті, які зіштовхують ум до всегубної погібелі. Бо як голодного мучить думка про хліб - через голод, а спраглого - думка про воду - через спрагу, так грошолобні та сороміцькі помисли, зроджуючись від надмірних наїдків, також опановують нас через відповідні пристрасті. Те саме стосується марнославства і всіх інших помислів. Тож неможливо, щоби ум, придушуваний такими помислами, прикрасився перед Богом вінцем правди. Цими помислами поглинутий був отой нещасний ум, котрий, за євангельською притчею, відмовився од вечері боговидіння (Лк. 14:18-20). І зв'язаний по руках та ногах та кинутий до темряви кромішньої мав якраз із цих помислів виткану одежу, що її той, Котрий кличе, визнав не гідною царського бенкету (Мт. 22:11-13). Весільним вбранням є безпристрасність розумної душі, яка зреклася світських похотей. Пояснення ж причини, чому довго пануючі в нас помисли про чуттєві речі розбещують видіння, містяться в розділах про молитву.

23. Серед демонів, які чинять опір діяльному життю, є три головні, за котрими наступає все полчище чужинців Це - черевоугодництво, грошолобство і марнославство. Вони першими стають до борні, закликаючи душу до гріха через нечисті помисли. Отож, якщо бажаш чисті молитви, - остерігайся гніву; якщо любиш невинність, - стримуй черево, не даючи йому досита хліба і помірністю води пригнічуючи його. Чувай на молитві й злопам'ятність далеко віджени од себе; слів Духа Святого хай не забракне в тебе, й у двері *Писань* стукай руками чеснот. Тоді засяє у тобі безпристрасність серця, і ти побачиш свій ум на молитві блискучим, подібним до зорі.

(У св. Ніла Синайського йде вибір до 27 глави. Додамо і їх. У попередніх 23 главах містяться його 24 глави).

25. Коли демон черевоугодництва, часто і сильно нападаючи, не зможе розбестити набутої здержливості монаха, тоді вкладає в його ум бажання найстрогішого подвижництва. Приводить на гадку Даниїла - його бідне життя (насіння, яке служило йому за єдину поживу) (Дан. 1:16), пригадує також інших самітників, котрі постійно так жили або ж - на початку. Спонукує стати їхнім послідовником, щоби, погнавшись за непоміркованою стриманістю, не осягнув і звичайної (коли тіло через свою немічність виявиться безсилим і для того). Думаю, що молодим подвижникам не треба вірити таким намовам і позбавляти себе хліба, олії й води: адже браття на досвіді переконалися, що така їжа є найліпшою дієтою, тільки всього того слід вживати не досита і - раз у день. Бо було би дивно, якщо би хтось, досхочу споживаючи хліба і води, сподівався на вінєць безстрастя. Безпристрасністю ж я називаю не віддалення од гріховних діл (бо це - здержливість), але - відсікання пристрастних помислів у серці, що святий Павло назвав ще духовним обрізанням справжнього юдея (Рим. 2:29). Якщо хтось занепаде духом, почувши такі слова, той нехай згадає *вибране знаряддя* (Ді. 9:15) - Апостола, котрий у голоді й спразі звершував свій поступ.

Також дух засмученості, противник істини, ідучи слідами попереднього демона, дораджує терпеливому подвижникові віддалитися в найглибшу пустиню та наслідувати там

⁹ Преп. Ніла гл. 23; дивись перші розділи Євагрія, гл. 64

Йоана Христителя і зачинателя самітників Антонія, - щоби, не знісши довгочасного і надлюдського усамітнення, втік він із ганьбою, покинув місце своє, а біс, хвалячись після того, казав: *Я його подужав* (Пс. 13:5).

26. Те саме, що гл. 68 - Евагрія.

27¹⁰. Демони не знають, як дехто думає, наших сердець. Бо Серцевидець - Єдиний Бог, *що наглядає за людиною* (Іов 7:20), *Той, що сотворив серця усіх їх* (Пс. 33:15). Але з вимовлених слів або з якого-небудь поруху тіла біси розпізнають багато того, що зроджується в нашому серці. Скажімо, в розмові ми виявили тих, котрі проти нас злословили. З цього демони роблять висновок, що ми недолюблюємо тих людей, і викликають у нас злі помисли проти них. Ми ж, прийнявши їх, підпадаємо під ярмо демона злопам'ятности, а той безперестанно розплоджує в нас мстиві задуми¹¹ проти них. Тому справедливо Дух Святий викриває нас, кажучи: *Сідав і говорив на брата свого, на сина матері своєї пускав неславу* (Пс. 50:20), відчиняв двері помислам злопам'ятности і непокоїв ум. Молячись, уявляв безнастанно обличчя ворога свого, тим самим маючи його ніби за бога. Бо на що постійно споглядає ум під час молитви, те можна визнати його богом. Тому уникаймо недуги лихослів'я, нікого не згадуймо злом, не кривімо облич своїх, говорячи про кого-небудь із ближніх. Бо люті демони день і ніч стежать за кожним нашим рухом і нічого не залишають недослідженим із того, чим можуть скористатися проти нас: ні вставання, ні сидіння, ні стояння, ні вчинку, ні слова, ні погляду - всім цікавляться, *увесь час міркують лукаве* (Пс. 38:13), щоби під час молитви осоромити смиренний ум і блаженне його світло погасити.

12

Вислови Евагрія Понтійського¹²

1. Уникай розмови про мирське, щоби ум твій не бентежився і правило твоєї безмовности не було порушене.

2. Молитися без розсіяння - добре, а співати (псалми) без розсіяння - ще краще.

3. Пам'ятай завжди про свій відхід, не забувай вічного суду - й охорониш душу свою від усякого гріха.

4. Якщо б не було спокус, - ніхто б і не спасся.

5. Початок спасіння - самодокоряння.

6. Якщо впадеш у малодушність, - молись, але молися зі страхом і трепетом, щиро, уважно, бадьоро і тверезо.

7. На початку свого монашого подвигу авва Евагрій прийшов до котрогось зі старців і сказав йому:

- Авво! Повчи мене душеспасительного слова. Старець відказав йому:

- Якщо хочеш спастись, то - до кого б ти не прийшов - не говори перше, ніж він сам спитає тебе¹³.

8. Було раз зібрання в келіях, і авва Евагрій там говорив. Пресвітер каже йому:

- Ми знаємо, авво, що коли б ти був у своїх краях, вже давно міг би бути єпископом і начальником над багатьма, а ти тут сидиш нікому невідомий.

Авву Евагрія хоча це й торкнуло, але не збентежило, і, кивнувши ствердно головою, він промовив:

- Точно так, отче. *Раз говорив я, двічі, та більше вже не буду* (Іов 40:5).

9. Евагрій у своєму *Гностику* говорить: «Ми навчилися у праведного Григорія, що головних чеснот є чотири: мудрість, мужність, невинність і справедливість. Завдання мудрости, - казав він, - у тому, щоби споглядати розумні святі сили; завдання мужности -

¹⁰ Ця стаття подібна до 47 зі Сто глав до Анатолія, але там - дуже коротко.

¹¹ Парафраз - через незрозумілість у тексті.

¹² З Достопам'ятних Розповідей, Збірника Преосвященного Ігнатія та Алфавітного Патерика.

¹³ Для вченого Евагрія це був подвиг немалий.

стояти за правду і навіть у протиборстві не схилитись на бік неправди, а прийнявши насіння від Першого Хлібороба, - відвертатися од всівача (ворога), що властиве (на його думку) невинності¹⁴. А завдання справедливості - віддавати кожному за його заслугами».

10. Евагрій Понтійський каже, що стовп істини - Василій Каппадокійський - прорік: «Знання, яке походить від людей, удосконалюється постійним заняттям і вправою, а те, що від благодати, - правдою, лагідністю і милосердям. Перше можуть досягнути і люди пристрасні, останнє ж - тільки безпристрасні, котрі під час молитви бачать світло, що опромінює їхній ум».

11. Ще мовив Евагрій: «Ангел Тмутської церкви, Серапіон, сказав, що духовне знання очищує ум; любов лікує гнів; стриманість загнуждує похоть і пожадання».

12. Дидим казав: «Безнастанно бесідує сам із собою про Промисел та про суд, і ці речі намагайся зберегти в пам'яті. Промисел Божий особливо вбачай у наверненні нас од гріха й незнання - до чесноти і пізнання».

¹⁴ З притчі: всівачем є диявол.